

Hidden Existences at the University's Margin: The Lived Experience Narratives of Ghost Writers in Iran

Ramin Moradi (Corresponding Author)

Assistant Professor of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, Yasuj University, Yasuj, Iran
(rmoradi@yu.ac.ir)

Ehsan Khanmohammadi

Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Yasuj University, Yasuj, Iran
(ehskh1991.22@gmail.com)

Navid Panahinejad

Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Yasuj University, Yasuj, Iran
(a.panahi1364@gmail.com)

Abstract

This qualitative study explores the lived experiences of ghost authors operating within Iran's higher education system, using a grounded theory approach. Based on in-depth interviews with 12 academic ghost authors, the findings reveal that this phenomenon is not merely an individual or opportunistic act but rather the outcome of structural inequalities in the academic labor market, dysfunctional publishing systems, and lack of institutional support. The study identifies five major categories: causal conditions (such as academic precarity and unregulated publication practices), contextual factors (including the invisible structures of knowledge production), intervening conditions (like institutional norms and economic pressures), strategic responses (such as negotiation with clients, identity concealment, and resistance or adaptation), and consequences, particularly symbolic exclusion and identity fragmentation. These individuals possess high levels of cultural capital but are deprived of symbolic capital and institutional legitimacy. Drawing on theoretical perspectives from Bourdieu and Marx, the study frames ghost authorship as a form of invisible intellectual labor, reflecting broader processes of academic commodification, symbolic injustice, and institutional hypocrisy. Ultimately, this research calls for critical policy reform to recognize and address this hidden yet essential layer of knowledge production in academia.

Keywords: Ghost Authorship, Higher Education, Symbolic Exclusion Academic Labor Market, Cultural Capital, Invisible Work, Knowledge Commodification.

Social Problems of Iran, Vol. 17, No. 1, Spring 2026

Received: 27/12/2025 Accepted: 14/04/2026 Pages 247-288

Extended Abstract

1. Introduction

The phenomenon of ghostwriting within Iran's higher education system refers to a condition wherein an individual, termed a ghost writer, produces scientific texts including articles, theses, and books on behalf of another person, yet their name does not appear on the work. As a result, the resulting academic credit accrues solely to the client. Although public discourse often reduces this practice to academic fraud or a mere ethical transgression, this study argues that ghostwriting is rooted in deeper institutional, economic, and cultural structures. The intensifying pressure for quantitative output in faculty promotions, evaluation metrics based on publication counts, the precarious employment conditions of postgraduate degree holders, and the commodification of knowledge have collectively fostered the growth of a vast hidden market for outsourced scientific production. While existing literature has predominantly focused on the macro level or the ethical dimensions of this phenomenon, the lived voices of ghost writers themselves as the primary agents within this concealed field have remained systematically underexplored. Accordingly, this study aims to achieve a deep understanding of the lived experience of ghost writers in Iran by identifying the causal and contextual logics, the strategic responses, and the existential consequences facing these marginalized agents within the academic system.

2. Methodology

This research adopted a qualitative approach employing the grounded theory methodology as developed by Strauss and Corbin. Participants comprised twelve active ghost writers operating within the informal market of scientific text production in Iran. All of them held postgraduate degrees at the master's or doctoral level and had completed at least two commissioned writing assignments under another person's name. Sampling began purposefully and continued through snowball sampling until theoretical saturation was reached. Most participants were identified in and around Enqelab Street in Tehran, which serves as the primary hub for the buying and selling of academic products in the country. Data were collected through semistructured indepth interviews lasting between thirty and sixty minutes. All interviews were recorded with informed consent and transcribed verbatim. Data analysis proceeded through three stages of open, axial, and selective coding. To ensure trustworthiness, member checks, theoretical memos, and theoretical triangulation through diversity in discipline, gender, and educational level were employed. The theoretical framework integrated Pierre Bourdieu's field theory, specifically the tension between cultural and symbolic capital as a mechanism for reproducing inequality, with a Marxist approach emphasizing the alienation of intellectual labor and the commodification of knowledge. Addition-

ally, Michel de Certeau's theory of everyday tactics was drawn upon to analyze microlevel strategies of resistance and adaptation.

3. Findings

Data analysis yielded eleven main categories and twenty-three subcategories arranged within a paradigmatic model. The causal conditions comprised five categories. The first was job and income insecurity among postgraduates, which included job instability and the failure to find positions relevant to one's field of study. The second consisted of dysfunctional structures of the scientific publication market, including purely quantitative evaluation, a lack of oversight, and a culture of performative success rather than genuine knowledge production. The third was opportunistic engagement with demand and commission spaces, which involved accidental entry into the market, profitability, and the formation of informal referral networks. The fourth was the desire to exercise scientific ability in the absence of formal opportunities, reflecting a need to maintain intellectual identity and an intrinsic motivation to write. The fifth was the weakness of professional institutions and the lack of structural support. The contextual conditions emerged under the category of invisible structures of knowledge production, encompassing the prevalence of informal cycles in the production and reproduction of scientific texts and the performative separation between academic ethics and everyday practice. The intervening conditions were identified as institutional, economic, and academic structures, including dysfunctional promotion systems and the precarious inequitable labor market for academic elites.

The strategies adopted by participants manifested in three main categories. The first was the process of interacting with clients, which involved relationships built on trust, skill, and referrals alongside negotiation and boundary setting regarding tasks. The second was resistance and adaptation, ranging from efforts to make oneself visible and alter one's position to accepting circumstances and regulating behavior merely to survive. The third consisted of mechanisms for concealing one's real identity, including the deliberate erasure of personal stylistic markers from texts and the use of intermediaries and virtual platforms. The consequences were predominantly encapsulated in the lived experience of discrimination and symbolic exclusion, encompassing feelings of social isolation, the negation of academic identity, and experiences of both symbolic and material discrimination within the university environment. Finally, the core category was identified as the reproduction and transformation of the ghost writer's position within Iran's scientific structure. This core category reveals that the ghost writer's position is not static or isolated. Rather, it is a dynamic liminal process shaped by the dialectical interplay of causal conditions, contexts, intervening factors, strategies, and consequences, forming a vicious cycle that simultaneously reproduces these actors at the margins of knowledge and power while occasionally allowing for their transformation.

4. Conclusion

The findings demonstrate that ghostwriting in Iran is neither a purely individual act nor a simple moral lapse. Instead, it systematically reflects structural inequalities, the commodification of knowledge, and the widening gap between cultural and symbolic capital within the academic field. From a Bourdieusian perspective, ghost writers possess substantial cultural capital including writing skills and research abilities but lack the symbolic capital of institutional recognition and formal position necessary to claim authorship of their own intellectual products. Consequently, they are compelled to surrender their work to others who possess the requisite institutional legitimacy. Through a Marxist lens, ghost writers exemplify invisible intellectual laborers. They produce surplus value in the form of scientific texts yet are alienated from the fruits of their labor, including promotions, prestige, and career opportunities, which are appropriated by symbolic capitalists, namely the commissioning clients. Moreover, a Foucauldian reading of the death of the author illuminates how academic discourse systematically erases the genuine producer of knowledge, transforming authorship into a mechanism for the exercise of symbolic power.

Crucially, however, participants are not passive victims. Through microlevel tactics such as adapting their writing style to mimic the client, strategic negotiation, selective concealment, and occasional soft resistance including publishing under their own name when possible, they exercise agency within constraining structures. This finding aligns with de Certeau's concept of everyday tactics, wherein marginalized subjects navigate dominant orders by appropriating spaces and employing subtle everyday maneuvers. The study concludes by outlining three principal policy implications. First, there is a need for a fundamental revision of academic evaluation systems to replace simplistic quantitative metrics with qualitative indicators of genuine research value. Second, professional guilds or institutions should be established to provide legal and social support for ghost writers, transforming invisible labor into recognizable and protected work. Third, the employment structure for postgraduates requires reform to prevent their forced entry into gray markets of knowledge production. Limitations include the inherently hidden nature of the phenomenon, which restricted access to a more diverse sample. Future research should focus systematically on the demand side, namely the perspectives of commissioning clients, and pursue comparative cross national studies of ghostwriting as a global academic phenomenon.

Keywords: Ghost Authorship, Higher Education, Symbolic Exclusion Academic Labor Market, Cultural Capital, Invisible Work, Knowledge Commodification.

زیست پنهان در حاشیه دانشگاه؛ روایت تجربه زیسته نویسندگان شیخ در ایران

رامین مرادی^۱ ID | احسان خان محمدی^۲ ID | نوید پناهی نژاد^۳ ID

چکیده

این پژوهش با رویکرد کیفی و روش نظریه داده بنیاد، به مطالعه تجربه زیسته نویسندگان شیخ در ساختار آموزش عالی ایران پرداخته است. مشارکت کنندگان، ۱۲ نفر از نویسندگان شیخ فعال در حوزه تولید متون علمی بودند که در شرایطی خاص فردی و نهادی به کنشگری در بازار غیررسمی نوشتار علمی روی آورده‌اند. یافته‌ها در قالب پنج مقوله اصلی تحلیل شدند؛ شرایط علمی (مانند معیوب بودن بازار نشر و نابرابری فرصت‌های شغلی)، زمینه‌های پنهان تولید دانش، عوامل مداخله‌گر ساختاری و اقتصادی، راهبردهای کنشگران (مانند تعامل با سفارش دهنده، پنهان‌سازی هویت و مقاومت یا تطبیق) و پیامدها (به‌ویژه تجربه طرد نمادین و بحران هویت علمی). بازتولید و تحول موقعیت نویسنده شیخ در ساختار علمی ایران به‌عنوان مقوله هسته این پژوهش انتخاب شد. بر اساس این تحقیق، نویسندگان شیخ، علی‌رغم برخورداری از سرمایه فرهنگی، به دلیل فقدان سرمایه نمادین، در موقعیتی مرزی و پرتنش زیست می‌کنند. این مطالعه، با استفاده از نظریه‌های بوردیو و مارکس، نویسندگی شیخ را همچون شکلی از کار فکری نامرئی، کالایی شدن دانش و بی‌عدالتی ساختاری در دانشگاه تحلیل کرده است. در پایان، بر ضرورت بازنگری در سیاست‌های ارزیابی علمی و به‌رسمیت شناسی این لایه پنهان از تولید دانش تأکید شده است.

کلیدواژگان: نویسندگی شیخ، آموزش عالی، طرد نمادین، بازار کار علمی، سرمایه فرهنگی، کار نامرئی، کالایی شدن دانش.

۱. استادیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران (نویسنده مسئول) / rmoradi@yu.ac.ir

۲. گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران / ehskh1991.22@gmail.com

۳. گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران / a.panahi1364@gmail.com

۱. مقدمه و بیان مسئله

در سال‌های اخیر، عواملی مانند فشارهای نهادی و سیاست‌های ارزیابی کمی در دانشگاه‌ها، از جمله معیارهای ارتقا و تأکید بر تعداد مقالات، موجب شده‌اند تولید علمی در منطق بازار و رقابت فزاینده قرار گیرد. این تحولات کلان در نظام آموزش عالی، همراه با فشارهای اقتصادی و محدودیت فرصت‌های شغلی، زمینه‌ساز شکل‌گیری و گسترش پدیده‌هایی مثل سفارش‌نویسی و بازار برون‌سپاری تولیدات علمی شده‌اند. در چنین فضایی، نوشتن و تولید علمی از یک فعالیت معرفتی به امری قابل خرید و فروش تبدیل شده و همین امر بستری برای شکل‌گیری آشکال جدیدی از نویسندگی پنهان فراهم کرده است.

نوشتن سفارشی، روح‌نویسی یا سایه‌نویسی از جمله عناوینی هستند که در پی چنین تحولاتی پدید آمده‌اند.

اصطلاح Ghostwriter، مرکب از ghost به معنای «شبح» و writer به معنای «نویسنده»، به وضعیتی اشاره دارد که در آن نویسنده حضور دارد اما نامش نیست؛ در تولید متن نقش دارد اما در نظام نمادین آن غایب است و جز نویسنده و سفارش‌دهنده، کسی از این بده‌بستان آگاه نیست. در متون علمی و عمومی معمولاً چنین فرض می‌شود که نام درج‌شده بر اثر، متعلق به همان کسی است که آن را نوشته است؛ با این حال، گاه نویسنده واقعی و صاحب اثر یک نفر نیستند. در این حالت، فردی در قالب توافقی رسمی یا غیررسمی رضایت می‌دهد اثرش به نام شخص دیگری منتشر شود. این وضعیت همان «سایه‌نویسی» است که پژوهشگرانی در ایران آن را بررسی کرده‌اند (همتی و بهارلوئی، ۱۴۰۴ الف؛ همتی و بهارلوئی، ۱۴۰۴ ب؛ رسولی و همکاران، ۱۳۹۹؛ صالح‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۱ الف؛ صالح‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۱ ب). از این رو، مفهوم نویسنده شبح را می‌توان نشانه‌ای از شکاف بین تولیدکننده واقعی و دارنده نمادین اعتبار علمی دانست.

در افکار عمومی ایران، واژه‌هایی مانند نویسنده شبح (ترجمه تحت‌اللفظی و رایج اصطلاح انگلیسی)، نویسنده پنهان، نویسنده روح، سایه‌نویس، شبح‌نویس، نویسنده پشت‌پرده یا در تعبیر انتقادی‌تر، نویسنده اجاره‌ای و قلم‌به‌مزد، به عنوان معادل این اصطلاح به کار رفته‌اند. در این پدیده، کسی نوشته‌ای را تولید می‌کند، ولی نام او در آن نمی‌آید (رسولی و همکاران، ۱۳۹۹). به عبارت دیگر، روح‌نویسی یعنی نگارش اثر به وسیله شخصی برای استفاده شخصی دیگر (مشتري) است که از آن اعتبار دریافت می‌کند و مؤلف اثر شناخته می‌شود. اصل اساسی در این فرآیند، توافق بر پنهان‌ماندن هویت نویسنده اصلی است.

در تعریفی دیگر، نویسندگی شبخ به ارائه خدمات در زمینه تهیه و تدوین مقالات، پایان نامه و سایر امور پژوهشی اشاره دارد؛ بدین صورت که اثر توسط شخص ثالث (نویسنده شبخ) آماده می شود، اما اعتبار آن به فرد متقاضی یا مشتری (دانشجو یا استاد) داده می شود، نه به نویسنده واقعی (صالح آبادی و دیگران، ۱۴۰۱ الف). از نظر کلارک و لنکستر (۲۰۰۶)، نویسندگی شبخ یا تقلب قراردادی به معنای ارائه کاری است که دانشجو برای کسب اعتبار علمی از شخص یا نهادی سفارش داده و در ازای پرداخت هزینه ای، به نام خود ارائه می کند. بنابراین، این پدیده مرز اخلاق علمی و منطق بازار را مخدوش کرده و ابهاماتی اساسی درباره معنا و مالکیت دانش برمی انگیزد.

نکته قابل توجه آن است که نویسندگی شبخ در فرهنگ عمومی نیز بازنمایی شده است. فیلم سینمایی روح نویس به کارگردانی رومن پولانسکی، با الهام از زمانی به همین نام، روایتگر نویسنده ای است که برای نگارش خاطرات یک سیاستمدار بلندپایه استخدام می شود. این فیلم با زبانی سینمایی به مسئله نوشتن، مسئولیت و سکوت می پردازد. نویسنده شبخ در اینجا نیز در سایه باقی می ماند و ناخواسته ابزار ساختن روایتی رسمی می شود. آنچه پولانسکی در مقیاسی هنری به تصویر می کشد، استعاره ای از وضعیت واقعی بسیاری از نویسندگان بی نام است؛ همان ها که می نویسند، اما نمی توانند یا نباید دیده شوند. به این ترتیب، بازنمایی فرهنگی این پدیده، عمق اجتماعی و اخلاقی مسئله را برجسته تر می کند و نشان می دهد که روح نویسی صرفاً انحرافی علمی نیست، بلکه ریشه در ساختارهای عمیق تر قدرت و تولید معنا دارد.

شواهد میدانی و گزارش های پژوهشی نیز نشان می دهند بازار خدمات تولید علمی در ایران به ویژه در نواحی مرکزی تهران مانند خیابان انقلاب، طی دهه های اخیر گسترش یافته است. گزارش های رسانه ای از فروش پایان نامه، مقاله و خدمات مرتبط در این ناحیه و از فعالیت واسطه ها و دفاتر متعدد خبر می دهند (مشرق نیوز، ۱۳۹۷؛ خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۵؛ شکرآمیز، ۱۴۰۰). نکته مهم، تداوم این روند از بیش از یک دهه پیش تاکنون است؛ روندی که جامعه شناسان همان زمان نسبت به پیامدهایش هشدار داده بودند. اکنون این پدیده به حدی شناخته شده و ساختاری شده که از پایان نامه نویسی تا مقاله سازی و حتی کتاب نویسی را در برمی گیرد. در این وضعیت، نوشتن در خدمت نمایش موفقیت علمی افرادی درآمده است که عملاً در فرآیند تولید دانش نقشی ندارند.

چنین شرایطی را می‌توان مصداقی از کالایی شدن دانش دانست؛ متون علمی مانند کالاهای دیگر خرید و فروش می‌شوند و بازاری شکل گرفته که بر اساس منطق عرضه و تقاضا می‌چرخد. بازار نوشتن بدون نام، به تدریج به امری پذیرفته شده تبدیل شده و در سایه رشد تقاضا برای رزومه‌سازی، ارتقا و پذیرش تحصیلی گسترش یافته است. این بازار در پیوندی تنگاتنگ با ساختار دانشگاهی کنونی عمل می‌کند که در آن انتشار مقاله شرط ارتقای مرتبه، دفاع از پایان‌نامه، قبولی در دکتری و ورود به مشاغل علمی است. بدین‌سان، رابطه‌ای شبه‌صنعتی بین صاحبان مدرک و نویسندگان پنهان شکل گرفته است؛ در این رابطه، سوژه دانشگاهی به سفارش‌دهنده و نویسنده شبیح به تولیدکننده‌ای بی‌نام تبدیل می‌شود. این وضعیت چنان گسترده است که حتی برخی آن را نوعی صنعت نامیده‌اند (خبرگزاری مهر، ۱۴۰۳؛ پناهی و همکاران، ۱۴۰۲). در نتیجه، بازار نویسندگی شبیح را می‌توان بخشی از منطق نهادی دانشگاه و بازار کار دانست که در تعامل با یکدیگر، ساختارهای جدیدی از تولید دانش را شکل می‌دهند.

به نظر می‌رسد بسیاری از نویسندگان شبیح، فارغ‌التحصیلان یا دانشجویان مقاطع تحصیلات تکمیلی‌اند که به دلایل مختلف به این نوع کنشگری علمی روی می‌آورند. این افراد، در عین حذف از نظام اعتباردهی علمی، واجد سرمایه فرهنگی بالایی‌اند که آن را در مناسباتی غیرفرمال و پنهان به کار می‌گیرند (شکرآمیز، ۱۴۰۰). با وجود سکوت نسبتاً فراگیر درباره این قشر دانشگاهی، در بخشی از ادبیات انتقادی دانشگاهی (کاظمی و دهنوی، ۲۰۱۷). از آن‌ها با عنوان «پرولتاریای پژوهشی» یاد می‌شود؛ افرادی که در سایه و بی‌نام بار تولید علمی را برای دیگران بردوش می‌کشند، بی‌آنکه سهمی در اعتبار یا جایگاه دانشگاهی داشته باشند. آن‌ها محصول ساختارهای نابرابر و معیوب دانشگاهی‌اند که تولید مدرک را به صنعتی انبوه تبدیل کرده و ارزش کار فکری را به سطح مزدبگیری پژوهشی تقلیل داده‌اند. بر اساس این متون (کاظمی، ۱۳۹۵)، پرولتاریای پژوهشی در بی‌هویتی و طرد نهادی به سر می‌برند و بخشی از دستمزد خود را نیز به واسطه‌گران می‌بازند. بدین‌گونه، نویسنده شبیح در میانه دوگانه دانش و بازار قرار می‌گیرد؛ سوژه‌ای که می‌نویسد اما در نظام علمی حذف می‌شود. هرچند در سال‌های اخیر مطالعات و گزارش‌های متعددی به توصیف و بررسی سایه‌نویسی یا تقلب قراردادی در ایران پرداخته‌اند و برخی پژوهش‌های کیفی نیز به تجربه ذی‌نفعان و پژوهشگران میدانی اشاره کرده‌اند، اما صدای خود نویسندگان شبیح کم‌تر به‌طور نظام‌مند و عمیق مورد کاوش قرار گرفته است.

از سوی دیگر، حتی اگر چنین موضوعی نیز در گذشته مورد بررسی قرار گرفته باشد، طی انجام یک تحقیق جدید، به دلیل تفاوت در افراد مورد بررسی، احتمالاً نتایج متفاوتی هم به دست خواهد آمد. بنابراین انجام تحقیقات متعدد حتی در یک موضوع و با یک روش نیز می‌تواند به گسترش درک و فهم بیشتر از آن پدیده کمک کند. از این رو فهم تجربه زیسته این افراد می‌تواند شناختی عمیق از مناسبات تولید علم در ایران فراهم کند. بر این اساس، پرسش‌های پژوهش از این قرارند: نویسندگان شبخ چگونه این وضعیت را تجربه می‌کنند؟ چه منطق‌هایی آنان را به این موقعیت می‌کشاند؟ و آن‌ها از چه استراتژی‌هایی استفاده می‌کنند؟

۲. چارچوب مفهومی

نظریه میدان‌های پی‌یر بوردیو می‌تواند در تحلیل نویسندگی شبخ در دانشگاه‌های ایران، به ما کمک کند. از نگاه بوردیو، جامعه متشکل از میدان‌های نسبتاً خودمختاری است که هر کدام قواعد خاص خود را دارند (جمشیدی‌ها و پرستش، ۱۳۸۶). یکی از این میدان‌ها میدان علمی است که در آن برحسب میزان برخورداری از سرمایه، نوعی رقابت برقرار است. در این میدان، افراد از نظر میزان اعتبار، مشروعیت و قدرت تولید دانش، در جایگاه برابری قرار ندارند (بوردیو، ۱۴۰۲). در این میدان، سرمایه فرهنگی شامل مهارت نوشتاری و توان پژوهشی، شرط ورود و موفقیت است. اما این سرمایه لزوماً به کسب سرمایه نمادین منجر نمی‌شود. سرمایه نمادین، یعنی به رسمیت شناسی اجتماعی و جایگاه نهادی، چیزی است که نویسندگان شبخ غالباً فاقد آن‌اند. آن‌ها توانایی تولید متن علمی دارند، اما به دلیل نداشتن جایگاه رسمی در میدان دانشگاهی، ناگزیرند دست‌آورد خود را به نام کسانی دیگر عرضه کنند که از سرمایه نمادین لازم برخوردارند.

در این زمینه، مفهوم عادت‌واره نیز مهم است. عادت‌واره به مجموعه‌ای از گرایش‌ها، آمادگی‌های ذهنی و بدنی و سبک‌های عمل اشاره دارد که از طریق تجربه اجتماعی درونی شده‌اند (محمدی و همکاران، ۱۳۹۸). نویسندگان شبخ اغلب دارای عادت‌واره‌های علمی هستند. یعنی آشنایی با قواعد نوشتار، نظام ارجاع، مجلات و فصلنامه‌ها، منطق پژوهش و زبانی علمی دارند، اما در میدان قدرت دانشگاهی جایی ندارند. بنابراین، به عنوان حاملان

1. Bourdieu

سرمایه فرهنگی، اما فاقد سرمایه نمادین، در وضعیتی قرار می‌گیرند که تولید می‌کنند، اما نمی‌توانند نام خود را بر تولید خویش بنهند. به بیان دیگر، در منطق میدان علمی، همیشه کسی که ابزار نوشتن را دارد، الزاماً آن کسی نیست که حق نوشتن دارد. این عدم توازن، سبب بازتولید نوعی نابرابری ساختاری و بازاری شدن نمادین تولید علمی می‌شود. تحلیل بوردیوی از این پدیده، به ما کمک می‌کند نویسنده‌گی شبح را به عنوان بازتابی از مناسبات قدرت و نابرابری در میدان دانشگاهی بفهمیم.

با این حال، برای درک جامع‌تر پدیده نویسنده‌گی شبح، می‌توان به نظریه‌های دیگری نیز اشاره کرد که در ادبیات بین‌المللی به آن‌ها پرداخته شده است. در این زمینه، نظریه‌های جرم‌شناختی و رفتاری همچون نظریه خنثی‌سازی (سایکس و ناتزا، ۱۹۷۵)، نظریه بازدارندگی (زیمرینگ و هاوکینز، ۱۹۷۳)، نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده (آیزن و فیشباین، ۱۹۶۹) نظریه یادگیری اجتماعی (بندورا، ۱۹۶۳)، نظریه انتخاب عقلانی (کورنیش و کلارک، ۱۹۸۶) و همچنین دیدگاه اخلاق موقعیتی (فلچر، ۱۹۶۶) مطرح شده‌اند (همتی و بهارلوئی، ۱۴۰۴). این نظریه‌ها هر یک تلاش کرده‌اند رفتارهای غیرصادقانه و تقلب علمی از جمله سایه‌نویسی را تبیین کنند؛ برای مثال، نظریه خنثی‌سازی نشان می‌دهد که چگونه افراد از طریق توجیه‌های اخلاقی، رفتار نادرست خود را برای خویش قابل قبول می‌سازند، یا نظریه انتخاب عقلانی بیان می‌کند افراد پیش از اقدام به تقلب، سود و زیان آن را به صورت عقلانی می‌سنجند (همتی و بهارلوئی، ۱۴۰۴). اما این رویکردها اغلب در سطح خرد و رفتار فردی باقی می‌مانند و کم‌تر می‌توانند ابعاد ساختاری، فرهنگی و نهادی پدیده نویسنده‌گی شبح را توضیح دهند. از این رو، در این پژوهش با حفظ آگاهی از این نظریه‌ها و با ارجاع به آن‌ها، از نظریه میدان بوردیو و رویکرد مارکسیستی به عنوان لنز نظری اصلی استفاده می‌شود تا به لایه‌های عمیق‌تر قدرت، نابرابری و از خود بیگانگی در میدان علمی پرداخته شود.

در این چارچوب، رویکرد مارکسیستی به ما امکان می‌دهد پدیده نویسنده‌گی شبح را نه تنها به عنوان کنشی غیراخلاقی، بلکه به مثابه بازتابی از مناسبات تولید و بهره‌کشی در نظام دانش تحلیل کنیم. در این رویکرد، مناسبات اجتماعی حول محور تولید و مالکیت سازمان یافته‌اند. اگرچه مارکس تحلیل خود را در زمینه کاری و تولید مادی انجام داد، اما این مفاهیم را می‌توان به تحلیل کار فکری و دانش محور نیز تعمیم داد. در این چارچوب، نویسنده‌گی شبح را می‌توان به عنوان کارگر فکری نامرئی تحلیل کرد که دانش تولید می‌کند، اما نه مالک محصول است و نه از آن اعتبار و ارزش نمادینی کسب می‌کند.

نویسنده شبخ در مقام یک سوژه دانشگاهی، وارد رابطه‌ای می‌شود که در آن نیروی فکری خود را در ازای دستمزد به فروش می‌رساند. اما این مبادله، نوعی مناسبات نابرابر را پنهان می‌کند. در واقع، او ارزش اضافی تولید می‌کند؛ یعنی همان متون علمی و پژوهشی، اما این ارزش، به دیگری منتقل می‌شود که متن را به نام خود منتشر می‌کند و از منافع آن (ارتقا، استخدام، شهرت، پذیرش مقاله و...) بهره‌مند می‌شود. این همان چیزی است که مصادره محصول کار توسط غیرتولیدکننده نامیده می‌شود.

از سوی دیگر، پدیده نویسندگی شبخ را می‌توان جلوه‌ای از ازخودبیگانگی کار فکری دانست. نویسنده، اثری را خلق می‌کند، اما تعلق ذهنی و عاطفی‌ای نسبت به آن پیدا نمی‌کند. این گسست بین سوژه تولیدکننده و محصول فکری، یکی از جلوه‌های ازخودبیگانگی است. از نگاه مارکسیستی، می‌توان گفت نویسنده شبخ، یکی از نمادهای کالایی شدن دانش در دانشگاه‌ها است. در این وضعیت، نوشتار علمی از یک کنش شناختی و اخلاقی، به یک کالا در بازار تبدیل می‌شود که در آن تقاضا برای رزومه و ارتقای شغلی، عرضه را تعیین می‌کند و قلم به مزدی، تبدیل به شغلی نیمه پنهان و ساختاریافته می‌گردد. به این ترتیب، پدیده نویسندگی شبخ، بازتابی از منطق بازار در نظام آموزش عالی کالایی شده است.

در مجموع، همان‌طور که نظریه‌های رفتار انحرافی (به نقل از همتی و بهارلویی، ۱۴۰۴ ب) بر سطح خرد رفتار و انگیزه‌های فردی تمرکز دارند، رویکرد بوردیو و مارکس ما را به سطحی کلان‌تر از تحلیل هدایت می‌کنند که در آن روابط قدرت، سرمایه، ساختارهای نمادین و نابرابری‌های نهادی در مرکز تبیین قرار دارند. از این منظر، نویسندگی شبخ نه صرفاً تخلف فردی یا بی‌اخلاقی، بلکه بازتابی از سازوکارهای بازتولید نابرابری و کالایی شدن دانش در میدان علمی معاصر است.

۳. پیشینه تجربی

پدیده نویسندگی شبخ، هرچند در متون دانشگاهی فارسی کم‌تر موضوع پژوهش قرار گرفته، اما در ادبیات علمی جهانی و همچنین در برخی بررسی‌های انتقادی دانشگاهی ایران، بازتاب یافته است. در این مطالعات، نویسندگی پنهان در قالب‌ها و زمینه‌های متنوعی مثل نگارش آثار ادبی، سیاسی، مطبوعاتی و به‌ویژه متون علمی و پزشکی مطرح شده و ابعاد مختلف آن مورد توجه قرار گرفته است. در سطح جهانی، بخشی از تمرکز پژوهش‌ها بر رابطه نویسندگی شبخ و ساختارهای اقتصادی و سازمانی دانش بوده است.

برای نمونه، در حوزه پزشکی، رز و همکاران^۱ (۲۰۰۸) نشان دادند بخشی از مقالات علمی توسط نویسندگانی نوشته می شود که نامی از آن‌ها در متن مقاله وجود ندارد و صرفاً نام پژوهشگران معتبر به عنوان نویسندگان رسمی درج می شود. این وضعیت، به عنوان بازتابی از مناسبات پنهان تولید دانش در نظام پزشکی دیده شده است. همچنین، در حوزه آموزش عالی، اصطلاح تقلب علمی سفارشی برای اشاره به بازار مقاله‌فروشی و خرید تکالیف آکادمیک رواج یافته است. مطالعه لنکستر و کلارک (۲۰۱۶) در آموزش عالی بریتانیا نیز نشان داد که صدها وب سایت حرفه‌ای در زمینه نویسندگی آکادمیک فعال اند و اغلب نویسندگان آن‌ها از منظر رسمی نظام علمی ناپیدا باقی می‌مانند. چنین الگوهایی، روابط پیچیده‌ای بین تقاضاهای آکادمیک، بازار آزاد خدمات و ناپدیدشدگی فاعلان نوشتار ایجاد می‌کنند.

در مطالعه‌ای کیفی، سیواس برامانیمن^۲ (۲۰۲۰) تجربه‌های نویسندگان پنهان در آسیای جنوبی را واکاوی کرده و آن‌ها را عمدتاً فارغ‌التحصیلان یا دانشجویانی معرفی کردند که در وضعیت فشار اقتصادی یا نبود فرصت‌های رسمی شغلی، وارد عرصه نویسندگی شبیح می‌شوند. از نظر او، این کنشگران نوعی طبقه کارگر فکری پنهان هستند که در فرایندهای علمی مشارکت فعال دارند، اما فاقد منزلت و مرجعیت رسمی اند.

پژوهش فلرتی^۳ (۲۰۱۳) نیز بر نقش نویسندگان پنهان در نگارش مقالات دارویی تمرکز کرده و از ارتباط مستقیم آن‌ها با شرکت‌های تجاری سخن گفتند. چنین وضعیتی، به گفته وی، فرآیند داوری علمی و یکپارچگی دانش را با چالش مواجه می‌کند. همین نگرش رالاکاس و لئو^۴ (۲۰۱۰) نیز در مطالعه‌ای انتقادی ارائه داده‌اند و بر غیبت سیاست‌های شفاف دانشگاهی به عنوان عامل تداوم نویسندگی شبیح تأکید کرده‌اند. سیسموندو^۵ (۲۰۰۷) با طرح مفهوم مدیریت شبیح‌وار استدلال کردند که تولید مقالات علمی در موارد زیادی از سوی نهادهای بیرونی و عمدتاً شرکت‌های دارویی هدایت می‌شود، بی‌آنکه این حضور در ساختار متنی مقاله منعکس گردد. به باور او، چنین فرآیندهایی نشان از شکل دهی پنهان به ادبیات علمی دارد.

1. Rose et al.
2. Sivasubramanian
3. Flaherty
4. Lacasse & Leo
5. Sismondo

مطالعات هیلی و کاتل^۱ (۲۰۰۳) و همچنین استرتون^۲ (۲۰۱۴) رابطه صنعت داروسازی و نویسندگی علمی را به گونه‌ای بررسی کردند که مرزهای علم و تبلیغات در آن مبهم می‌شود. فلرتی، در مرور نظام‌مند خود، از گسترش نگران‌کننده این پدیده در مقالات علوم زیست پزشکی، به ویژه در پژوهش‌های با حمایت مالی صنایع، سخن گفته است.

پانتر^۳ (۲۰۲۵) با نگاهی تحلیلی، فرایندهای پنهان‌سازی نقش نویسندگان در متون علمی را بررسی کرده و نشان داد که بسیاری از متون به ظاهر دانشگاهی، در واقع توسط نویسندگان حرفه‌ای نگاشته می‌شوند که حضور آن‌ها فقط در بخش تشکرها ثبت می‌گردد. این فرآیند، به باور او، می‌تواند زمینه‌ساز سوگیری در تولید علم شود.

در مطالعه‌ای داده‌محور، پورتر و مک‌این‌تاش^۴ (۲۰۲۴) با استفاده از تحلیل شبکه و پردازش زبان طبیعی، به شناسایی الگوهایی از نویسندگی سفارشی و شبکه‌های نویسندگان نامرئی دست یافته‌اند. نتایج آن‌ها، از گسترش نویسندگی پنهان در سطحی سازمان‌یافته و سیستماتیک حکایت دارد.

مدی و تیکسریا داسیلوا^۵ (۲۰۲۵) نیز با بررسی بیش از ۸۱ هزار مقاله منتشرشده در مجله PLOS ONE نشان دادند که در حدود ۱۴٪ از مقالات، مشارکت واقعی نویسندگان با اسامی درج‌شده هم‌خوانی ندارد. این ناهماهنگی در کشورهای جنوب جهانی پُررنگ‌تر است و بیان‌گر نوعی از تحریف ساختاری در نظام علمی است.

در ایران، هرچند پدیده نویسندگی شبخ کم‌تر به صراحت مورد مطالعه قرار گرفته، اما در قالب‌هایی مثل بازار پایان‌نامه‌نویسی و فساد علمی بازتاب یافته است. برای نمونه، کاظمی (۱۳۹۴، ۱۳۹۵) با طرح مفهوم پرولتاریای پژوهشی وضعیت دانش‌آموختگانی را تحلیل کرد که در قالب قراردادهای غیررسمی و پنهان، بار اصلی تولید علمی را بر دوش دارند، اما فاقد شناسایی رسمی و حمایت نهادی هستند. این وضعیت، به گفته او، بازتابی از مناسبات نابرابر در میدان دانشگاهی و چرخش نهاد علم به سمت صنعت مدرک‌سازی است.

در همین زمینه، کاظمی و اصغری (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با تمرکز بر سیاست‌های آموزشی و گسترش تقاضای توده‌وار برای تحصیلات تکمیلی، نشان دادند پایان‌نامه و مقالات

1. Healy & Cattell

2. Stratton

3. Panter

4. Porter & McIntosh

5. Madi & Teixeira da Silva

مستخرج از آن، به کالایی ارزشمند در بازار بیرون از دانشگاه بدل شده‌اند. آن‌ها استدلال می‌کنند که پیوند الزامات ارتقا، انباشت رزومه و ساختار آموزش عالی، بستر شکل‌گیری بازار پایان‌نامه‌نویسی را فراهم کرده است.

رسولی و همکاران (۱۳۹۹) با روش‌های نظریه داده‌بنیاد و قوم‌نگاری، تجربه زیسته نویسندگان شبخ (سایه‌نویسان) و مشتریان آن‌ها را تحلیل کرده‌اند. این پژوهش، با شناسایی ابعاد گوناگون پدیده سایه‌نویسی، الگوی مفهومی نسبتاً جامعی برای درک بومی این پدیده در ایران ارائه داده و تأکید می‌کند که سیاست‌گذاری مؤثر نیازمند فهم تجربی این مناسبات پنهان است.

طاهری و همکاران (۱۳۹۸) نیز در پژوهشی درباره فساد علمی، به بررسی بازار پایان‌نامه‌نویسی پرداختند و عوامل ساختاری مثل ارزیابی‌های کمی، فشار ارتقاء و رزومه‌محوری را در گسترش این پدیده مؤثر دانستند. در ادامه همین خط پژوهش، علی‌نیا و شریفی (۱۴۰۰) با مصاحبه با نویسندگان پایان‌نامه در تهران، نشان دادند که ورود به این حوزه اغلب ناشی از بی‌ثباتی شغلی و نبود فرصت‌های رسمی است. آن‌ها نیز بر مسئله حذف نمادین نویسنده و کالایی‌شدن کار فکری تأکید کرده‌اند.

همتی و بهارلویی (۱۴۰۴ الف) در یک مطالعه کیفی بر اساس تحلیل مضمون، تجارب زیسته دانش‌آموختگان مقطع ارشد را بررسی کرده‌اند که پایان‌نامه خود را به طور کامل بیرون سپاری کرده بودند. آن‌ها شش مضمون کلیدی را شناسایی کردند که از بین آن‌ها «فرهنگ تقلب»، «زوال ارزش‌های علمی» و «پایان‌نامه تهی از معنا»، ساختارهای فرهنگی-اجتماعی شکل‌دهنده به این پدیده را برجسته می‌کنند. این پژوهش، ضمن تمرکز بر سطح خرد، به پیچیدگی رابطه میان عوامل فردی و ساختاری در بروز بیرون‌سپاری پایان‌نامه اشاره دارد.

همچنین همتی و بهارلویی (۱۴۰۴ ب) در پژوهشی به بررسی تجارب زیسته و انگیزه‌های سایه‌نویسان پرداختند. در این پژوهش شش مضمون «تقلا برای بقا»، «سرخوردگی تمام‌عیار»، «دانشگاه در چنبره فساد»، «عصیان علیه دانشگاه»، «تجربه احساسی پارادوکسیکال» و «تصور از سایه‌نویسی» استخراج شد. نتایج نشان داد سایه‌نویسی در ایران پدیده‌ای ریشه‌دار در بستر نابرابری‌های ساختاری، فشارهای اقتصادی و ناکارآمدی نظام دانشگاهی است. در کنار این‌ها، برخی گزارش‌های رسانه‌ای به ابعاد مختلف این پدیده اشاره داشته‌اند، اما اغلب فاقد عمق جامعه‌شناختی بوده‌اند و تمرکز آن‌ها بیشتر بر تقلب و فروش پایان‌نامه بوده تا تحلیل موقعیت زیسته کنشگران.

مرور پیشینه‌های پژوهش داخلی و خارجی نشان می‌دهد پدیده نویسندگی شبخ، هرچند از منظر اخلاق پژوهش و سیاست‌گذاری علمی تا حدی مورد توجه قرار گرفته، اما بیشتر این مطالعات یا بر سطح نهادی و کلان تمرکز داشته‌اند، یا از دیدگاه مدیریتی و هنجاری به مسئله نگریسته‌اند. در پژوهش‌های بین‌المللی، نویسندگی شبخ غالباً به عنوان نشانه‌ای از مناسبات قدرت در صنعت نشر علمی و دانشگاه‌های نئولیبرال بررسی شده است (رز و همکاران، ۲۰۰۸؛ سیسموندو، ۲۰۰۷؛ فلرتی، ۲۰۱۳).

در مقابل، پژوهش‌های ایرانی بیشتر به بُعد پنهان بازار پایان‌نامه‌نویسی، فشارهای نظام ارتقا و کالایی شدن علم پرداخته‌اند (کاظمی و اصغری، ۱۳۹۸؛ رسولی و همکاران، ۱۳۹۹؛ طاهری و همکاران، ۱۳۹۸؛ علی‌نیا و شریفی، ۱۴۰۰). با این حال، در اغلب این آثار، تجربه زیسته کنشگران پنهان این میدان، یعنی خود نویسندگان شبخ، کم‌تر به صورت مستقیم بررسی شده است. در پژوهش‌های کیفی اخیر، از جمله دو مطالعه همتی و بهارلویی (۱۴۰۴ الف، ۱۴۰۴ ب)، تمرکز اصلی بر بازنمایی انگیزه‌ها، مضامین فرهنگی و پیامدهای اخلاقی سایه‌نویسی بوده است.

این مقاله با اتخاذ رویکرد نظریه‌پردازی زمینه‌ای و انجام مصاحبه‌های عمیق با نویسندگان شبخ، کوشیده است خلأهای موجود را پُر کند و پدیده را از منظر خود فاعلان آن بازخوانی نماید. بدین ترتیب، اگرچه از حیث موضوع، این پژوهش تا حدودی با مطالعه همتی و بهارلویی (۱۴۰۴) هم‌پوشانی دارد، اما نتایج این تحقیق نه تنها مکمل یافته‌های مطالعات پیشین است، بلکه می‌تواند به غنای نظری و بومی شدن بحث نویسندگی شبخ در ایران کمک کند.

۴. روش‌شناسی

این مقاله از نوع کیفی و مبتنی بر رویکرد نظریه‌داده‌بنیاد است. نظریه‌داده‌بنیاد برای فهم پدیده‌هایی به کار می‌رود که کم‌تر شناخته شده یا دارای ساختارهای پنهان و تجربی پیچیده‌ای هستند (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۸). این رویکرد به پژوهشگر اجازه می‌دهد بر پایه داده‌های تجربی و از طریق فرایند نظام‌مند کدگذاری باز، محوری و انتخابی، به کشف مفاهیم، مقوله‌ها و درنهایت، ساختار نظری نهفته در تجربه مشارکت‌کنندگان دست یابد. در این پژوهش نیز با هدف فهم عمیق تجربه زیسته نویسندگان شبخ، از این روش استفاده شده است. در این تحقیق، الگوی اشتراوس و کوربین از نظریه‌داده‌بنیاد به کار گرفته شده است. دلیل انتخاب این نسخه، تأکید آن بر تعامل مستمر میان داده و نظریه، توجه به فرایند

و امکان تحلیل پدیده‌های اجتماعی در بستر طبیعی خود است (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۰). از سوی دیگر، در مقایسه با رویکرد گلیزر، این نسخه به پژوهشگر آزادی بیشتری در استفاده از پیش فرض‌های نظری برای هدایت مصاحبه‌ها و تحلیل می‌دهد (چارماز، ۲۰۱۴).

مشارکت‌کنندگان پژوهش را افرادی تشکیل داده‌اند که تجربه نویسندگی شبیح‌وار در فضای دانشگاهی ایران دارند؛ به‌ویژه کسانی که سابقه نگارش پایان‌نامه، مقاله یا کتاب به نام دیگران را داشتند. افرادی برای نمونه انتخاب شدند که سابقه انجام حداقل دو سفارش علمی یا پژوهشی به نام دیگران داشتند. از سوی دیگر، آن‌ها با روند سفارش‌گیری و تعامل با مشتریان نیز آشنایی داشتند و در نهایت تمایل داشتند که در مصاحبه عمیق و بیان تجربه شخصی خود شرکت کنند.

برای دست‌یابی به مشارکت‌کنندگان، نمونه‌گیری پژوهش به صورت هدفمند آغاز شد و سپس با استفاده از روش گلوله‌برفی ادامه یافت (کرسول و پات، ۲۰۱۸). در آغاز، از طریق شبکه‌های غیررسمی و آشنایان دانشگاهی، با دو نفر از نویسندگان شبیح‌تماس گرفته شد. پس از انجام مصاحبه اولیه و ایجاد اعتماد، از این افراد خواسته شد در صورت تمایل، سایر نویسندگان فعال را معرفی کنند. اکثر این افراد در خیابان انقلاب تهران و خیابان‌های اطراف آن شناسایی شدند، چراکه این منطقه مهم‌ترین مکان خرید و فروش مصنوعات علمی از قبیل مقاله، پایان‌نامه، کتاب و انواع تحقیقات دانشگاهی در کشور است.

در فرایند انتخاب، ملاک‌های ورود شامل داشتن حداقل دو تجربه نویسندگی شبیح، آشنایی با فرایند سفارش و تمایل برای گفت‌وگو بود. در مقابل، افرادی که فقط تجربه ترجمه یا ویراستاری داشتند، از نمونه کنار گذاشته شدند. همچنین تنوع جنسیتی، رشته‌ای و سطح تحصیلات در انتخاب مشارکت‌کنندگان رعایت شد تا داده‌ها از نظر نظری غنا پیدا کنند.

فرایند دسترسی به مشارکت‌کنندگان با چالش‌هایی همراه بود، زیرا نویسندگی شبیح کنشی پنهان است و برخی از مشارکت‌کنندگان نسبت به افشای هویت خود تردید داشتند. برای رفع این چالش و جلب اعتماد، از راهبردهای اخلاقی و ارتباطی متنوع استفاده شد؛ از جمله تضمین کامل محرمانگی داده‌ها، استفاده از کد به جای نام در متن، حذف هرگونه نشانه شناسایی در فایل‌های صوتی و نگهداری امن اطلاعات. محل مصاحبه‌ها اغلب کتاب‌فروشی‌ها و کافه‌های خیابان انقلاب بود. در چند مورد نیز مصاحبه‌های تکمیلی به صورت غیرحضور و از طریق تماس اینترنتی انجام شد تا اطمینان بیشتری از محرمانگی حاصل شود.

مصاحبه‌ها با رضایت آگاهانه افراد ضبط صوتی و سپس به صورت کامل پیاده‌سازی و کدگذاری شد. هر مصاحبه بین ۳۰ تا ۶۰ دقیقه به طول انجامید. در مجموع، با ۱۲ نفر (۸ مرد، ۴ زن) در گروه سنی ۲۵ تا ۳۹ سال مصاحبه صورت گرفت. رشته‌های تحصیلی آن‌ها شامل جامعه‌شناسی، روانشناسی، مدیریت، علوم تربیتی، شیمی، ادبیات فارسی، زبان انگلیسی و... بود و همگی دارای تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد یا دکتری) بودند. در تحلیل داده‌ها، تفاوت‌های ظریفی میان تجارب مردان و زنان مشاهده شد؛ برای مثال، زنان مشارکت‌کننده بیشتر به ملاحظات اخلاقی و ترس از قضاوت اجتماعی اشاره داشتند، در حالی که مردان بر جنبه‌های اقتصادی و شبکه‌های سفارش‌دهی تأکید داشتند.

جدول شماره ۱: مشخصات جمعیتی مشارکت‌کنندگان در تحقیق

کد	سن	جنسیت	رشته تحصیلی	مقطع تحصیلی	محل گفت‌وگو	زمان مصاحبه
P06	۳۳	مرد	شیمی کاربردی	دکتری	دانشگاه تهران	۶۰ دقیقه
P03	۲۸	مرد	ادبیات فارسی	کارشناسی ارشد	پیاده‌روی	۵۵ دقیقه
P10	۳۱	زن	علوم تربیتی	دکتری	کتاب‌فروشی	۵۰ دقیقه
P07	۲۶	زن	جغرافیا	کارشناسی ارشد	کتاب‌فروشی	۴۰ دقیقه
P01	۲۹	مرد	جامعه‌شناسی	کارشناسی ارشد	خیابان انقلاب	۴۵ دقیقه
P12	۳۴	مرد	جامعه‌شناسی	دکتری	کتاب‌فروشی	۶۰ دقیقه
P05	۲۷	زن	زبان انگلیسی	کارشناسی ارشد	کافه کتاب	۳۵ دقیقه
P08	۳۹	مرد	توسعه کشاورزی	دکتری	محل کار	۵۰ دقیقه
P02	۳۲	زن	روان‌شناسی بالینی	دکتری	کافه	۴۰ دقیقه
P11	۲۵	مرد	مدیریت دولتی	کارشناسی ارشد	پرديس هنرها	۳۰ دقیقه
P09	۳۵	مرد	روان‌شناسی تربیتی	کارشناسی ارشد	کافه	۴۵ دقیقه
P04	۳۰	مرد	مدیریت بازرگانی	کارشناسی ارشد	کتاب‌فروشی	۵۰ دقیقه

در مورد سابقه کاری، مشارکت‌کنندگان از یک تا هفت سال تجربه فعالیت در این حوزه داشتند. تحلیل‌ها نشان داد که تجربه و مهارت بالاتر در این زمینه با نوعی حرفه‌ای شدن و عادی سازی کنش همراه است؛ درحالی‌که تازه‌کارها بیشتر احساس اضطراب یا تردید اخلاقی داشتند. این تنوع تجربی به درک بهتر مراحل شکل‌گیری عادت‌واره نویسنده شبح کمک کرد. تکنیک اصلی گردآوری داده‌ها، مصاحبه نیمه ساختاریافته و عمیق بود. راهنمای مصاحبه شامل پرسش‌هایی درباره تجربه ورود به بازار نویسندگی، روابط با سفارش‌دهندگان، شرایط اقتصادی، سبک نوشتن، پنهان‌کاری و پیامدهای روانی و اجتماعی این کنش بود. تحلیل داده‌ها مطابق با مراحل نظریه زمینه‌ای در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد. فرایند کدگذاری تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت؛ به طوری که پس از مصاحبه یازدهم، مفهوم یا مقوله جدیدی استخراج نشد.

برای اطمینان از اعتبار یافته‌ها، از چند روش استفاده شد. نخست ارائه خلاصه تحلیل به سه نفر از مشارکت‌کنندگان و اعمال اصلاحات آن‌ها (بازبینی اعضا). همچنین از یادداشت‌های نظری حین مصاحبه و تحلیل (ممیزی فرایند پژوهش) نیز استفاده شد. همچنین سعی شد تنوع در نمونه‌ها از نظر رشته، مقطع تحصیلی، سن و جنسیت (مثلث سازی نظری) نیز رعایت شود.

۵. یافته‌ها

در ادامه، بر اساس داده‌های پژوهش، مقولات در پنج دسته به ترتیب شامل مقولات شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، استراتژی‌ها و پیامدها ارائه شده و در پایان نیز مدل پارادایمی پژوهش ترسیم شده است. در نهایت ۱۱ مقوله اصلی و ۲۳ زیرمقوله استخراج شد. این مقولات در جدول زیر همراه با زیرمقولات آمده‌اند.

جدول شماره ۲: مقولات اصلی و زیرمقوله‌های آن به تفکیک جایگاه در مدل پارادایمی پژوهش

نوع مقوله	مقوله‌های اصلی	زیرمقوله‌ها
شرایط علی	ناامنی شغلی و درآمدی دانش‌آموختگان تحصیلات تکمیلی	بی‌ثباتی شغلی و بلاتکلیفی اقتصادی پس از تحصیلات تکمیلی
		ناکامی در یافتن موقعیت‌های شغلی مرتبط با رشته تحصیلی

نوع مقوله	مقوله‌های اصلی	زیرمقوله‌ها
شرایط علمی	ساختارهای معیوب بازار نشر علمی	نظام ارزیابی علمی مبتنی بر کمیّت و امتیازدهی صرف
		فقدان نظارت و شفافیت در نظام نشر و اعتباردهی
		فرهنگ دانشگاهی مبتنی بر نمایش موفقیت به جای تولید دانش واقعی
	برخورد فرصت طلبانه با فضای سفارش	آشنایی و ورود تصادفی به بازار سفارش‌گیری
		سودآوری و شکل‌گیری شبکه‌های سفارش غیررسمی
		مهارت‌های علمی و نوشتاری برای حفظ هویت فکری
عدم حمایت علمی در غیاب فرصت رسمی	انگیزه درونی برای نوشتن	
	فقدان نهادهای صنفی و حقوقی برای حمایت از نویسندگان پنهان	
عدم حمایت ساختاری	ضعف نهادهای حرفه‌ای و	نبود حمایت مالی و امنیت شغلی پایدار
	زمینه‌های نامرئی تولید دانش	روح چرخه‌های غیررسمی در تولید و بازتولید متون علمی
شرایط زمینه‌ای	ساختارهای نهادی، اقتصادی و دانشگاهی	تفکیک نمایشی بین اخلاق علمی و عمل روزمره
		ساختارهای ناکارآمد ارتقای علمی و تولید مدرک
شرایط مداخله‌گر	فرایند تعامل با سفارش‌دهندگان	ساختار اقتصادی ناعادلانه و بازار نایمن اشتغال نخبگان
		شکل‌گیری رابطه بر پایه اعتماد، مهارت و توصیه
راهنماها	مقاومت و تطابق	چانه‌زنی، مرزبندی وظایف و مدیریت روابط
		تلاش برای شناساندن و تغییر موقعیت
	سازوکارهای پنهان‌سازی هویت واقعی نویسنده	تجربه زیسته تبعیض و طرد نمادین
حذف عامدانه نشانه‌های هویتی و شخصی از متن		
پیامدها	تجربه زیسته تبعیض و طرد نمادین	استفاده از واسطه‌ها و بسترهای مجازی
		حس انزوای اجتماعی و نفی هویت علمی
		تجربه تبعیض نمادین و مادی در محیط دانشگاهی

۴-۱. شرایط علی

شرایط یا عوامل علی، علل و زمینه‌هایی هستند که به شکل‌گیری پدیده مورد مطالعه منجر می‌شوند. این مقولات، محرک‌ها و فشارهایی هستند که مشارکت‌کنندگان آن‌ها را عامل ورود خود به وضعیت مورد نظر می‌دانند. در این پژوهش، پنج شرایط علی مشخص شد که در ادامه توضیح داده شده‌اند.

• ناامنی شغلی و درآمدی دانش‌آموختگان تحصیلات تکمیلی

این مقوله به تجربه مشترک مشارکت‌کنندگان از ناتوانی در یافتن شغل پایدار و مرتبط پس از تحصیلات دانشگاهی اشاره دارد. ناامنی شغلی در اینجا شامل تجربه بیکاری، اشتغال بی‌ثبات و کم‌درآمد برای فردی است که سال‌ها در نردبان تحصیلات دانشگاهی بالا رفته اما نهادی برای جذب یا حمایت از او وجود ندارد. این مقوله را می‌توان در دو بُعد تبیین کرد. بُعد اول، بی‌ثباتی شغلی و بلا تکلیفی اقتصادی پس از تحصیلات تکمیلی است. مشارکت‌کننده P01 (مرد، ۲۹ ساله، جامعه‌شناسی، ارشد) می‌گوید:

«راستش، من وقتی ارشد رو تموم کردم، یه جورایی به خودم افتخار می‌کردم که تونستم تورشته جامعه‌شناسی ادامه بدم. ولی شش ماه بعد، هنوز بیکار بودم. نه دانشگاه جذب می‌کرد، نه حتی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی... با رزومه هم رفتم سراغ چند جا، یا گفتن سابقه نداری، یا حقوق خیلی پایین پیشنهاد دادن، در حد کارگری ساده».

روایت دوم مربوط به مشارکت‌کننده P05 (زن، ۲۷ ساله، زبان انگلیسی، ارشد) است که می‌گوید:

«یادمه بعد دفاع، رفتم چند آموزشگاه زبان، همه شون گفتن مدرک مهم نیست، مهم اینه که کلاس خوب پُر بشه! حس کردم کل اون سال‌هایی که درس خوندم، ارزشی ندارن. یه جا حتی پرسیدم چقدر حقوق می‌دین، گفتن ۲۰ درصد شهریه. یعنی یه ماه کار کنی، هیچی گیرت نیاد. اون جا بود که فهمیدم اگر بخوام زندگی کنم، باید یه راه دیگه پیدا کنم».

بُعد دوم، ناکامی در یافتن موقعیت‌های شغلی مرتبط با رشته تحصیلی است. یکی از مشارکت‌کنندگان (P11؛ مرد، ۲۵ ساله، مدیریت دولتی، ارشد) می‌گوید:

«همه‌اش می‌گفتن مدیریت، رشته آینده‌داره ... ولی کجا؟ من چند جا واسه کار توی سازمانای دولتی امتحان دادم، حتی گزینش اولیه هم رد نشدم! بعد دیدم دوستانم که آی تی یا حسابداری خونده‌ان، زود جذب شدن. من موندم با مدرک مدیریت، ولی توی بازار هیچ‌کس مدیریت نمی‌خواست. فقط مقاله می‌خواستن!»

در ادامه، یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان (P۰۷؛ زن، ۲۶ ساله، جغرافیا، ارشد) می‌گوید:

«یادمه به باریه استاد گفت بیا به کار پژوهشی با هم بریم، آخرش فهمیدم خودش مجریه و من فقط قراره بنویسم. تازه اسمم هم قرار نبود بیاد! اون جا فهمیدم، این سیستم فقط ازت استفاده می‌کنه. از اون به بعد دیگه دلم نمی‌خواست دنبال کار رسمی توی دانشگاه باشم. فقط نوشتم... پولش دست کم می‌رسید».

این مقوله روشن می‌سازد که ورود به موقعیت نویسنده شبخ برای برخی از مشارکت‌کنندگان یک انتخاب فعالانه و عمدانه نبوده، بلکه در واکنش به بحران ساختاری اشتغال در فضای دانشگاهی و پژوهشی ایران رُخ داده است. بی‌ثباتی بازار کار و تنزل ارزش اجتماعی مدرک دانشگاهی در فقدان مهارت محوری و جذب نهادی، آن‌ها را در موقعیتی آسیب‌پذیر قرار داده است. این وضعیت را می‌توان با ارجاع به بورديو، به فقدان سرمایه نمادین تعبیر کرد. در واقع، افراد سرمایه فرهنگی لازم برای نوشتن دارند، اما از سرمایه نمادینی که ورود به فضای رسمی دانشگاهی را ممکن می‌کند محروم‌اند. همچنین می‌توان با تحلیل مارکسیستی آن را بیگانگی نیروی کار فکری و فشارهای ساختار اقتصادی برای ورود به مناسبات مبادله‌ای دانست که نویسنده، محصول کار خود را واگذار می‌کند.

• ساختارهای معیوب بازار نشر علمی

این مقوله به چارچوب‌هایی اشاره دارد که نظام تولید علم و نشر را به‌گونه‌ای سامان داده که کیفیت و اصالت در آن مخدوش شده و تقاضای کاذب برای تولید متون علمی غیررسمی و سفارشی افزایش یافته است. این ساختارها، زمینه‌ساز رشد بازار نویسندگی شبخ در دانشگاه‌ها و مؤسسات ایران است.

یکی از ابعاد این مقوله، نظام ارزیابی علمی مبتنی بر کمیت و امتیازدهی صرف است. روایت یکی از مشارکت‌کنندگان (P۱۲؛ مرد، ۳۴ ساله، جامعه‌شناسی، دکتری) این است:

«توی دانشگاه، همه چیز شده فقط عدد و رقم؛ چند مقاله داری؟ چه ژورنالی چاپ کردی؟ کیفیت مهم نیست. همین‌که اسم مقاله رو بذاری، کارت راه می‌افته. این باعث شده خیلی‌ها برن دنبال راه‌های سریع‌تر مثل سپردن کارشون به ما».

روایت دوم مربوط به یک زن ۳۲ ساله فارغ‌التحصیل دکتری روان‌شناسی بالینی (P۰۲) است:

«وقتی بدونی باید در مدت کوتاهی چند تا مقاله داشته باشی، خیلی فشار می‌آره. من دیدم کسانی که خودشون نمی‌تونن بنویسن، می‌رن سراغ این بازار؛ چون دانشگاه فقط تعداد رو

می بیند، کیفیت مهم نیست».

از طرف دیگر، ما شاهد فقدان نظارت و شفافیت در نظام نشر و اعتباردهی نیز هستیم؛ مشارکت‌کننده (P۰۴؛ مرد، ۳۰ ساله، مدیریت بازرگانی، ارشد) می‌گوید:

«خیلی وقت‌ها ممکنه بدونی که مقاله تقلبی یا نوشته نشده، ولی هیچ اتفاقی نمی‌افته. این یعنی سیستم خودش توجیهش کرده این کار رو. واسطه‌ها دارن بازار رو کنترل می‌کنن».

مشارکت‌کننده دیگری (P۰۹؛ مرد، ۳۵ ساله، روان‌شناسی تربیتی، ارشد) می‌گوید:

«من شنیدم بعضی استادها یا مسئولین دانشگاه، خودشون از این راه استفاده می‌کنن. یعنی به نوعی بازار سیاه خیلی رسمی شده و کسی هم جلودارش نیست».

فرهنگ دانشگاهی مبتنی بر نمایش موفقیت به جای تولید دانش واقعی نیز از جمله مؤلفه‌های مهم در این زمینه است؛ به گفته یکی از مشارکت‌کنندگان (P۰۸؛ مرد، ۳۹ ساله، توسعه کشاورزی، دکتری):

«حقیقتش دانشگاه شده مسابقه مدرک. همه می‌خوان توی سریع‌ترین زمان ممکن مقاله بدن و ارتقا بگیرن. این وسط اصل پژوهش فراموش شده».

یا به گفته یکی دیگر از آن‌ها (P۰۱؛ مرد، ۲۹ ساله، جامعه‌شناسی، ارشد):

«وقتی همه چیز نمایش شده، نوشتن واقعی معنی نداره. این‌که فقط رزومه‌ات پر بشه، برای خیلی‌ها مهم‌تر از تحقیق درست و علمی شده».

مقوله ساختار معیوب بازار نشر علمی نشان می‌دهد نظام تولید و اعتباردهی علمی در ایران با چالش‌های ساختاری روبه‌رو است. فشار غیرمنطقی برای کمیت به جای کیفیت از یک طرف و ضعف نظارت و کنترل اصالت متون و فرهنگ نهادی مبتنی بر نمایش موفقیت از طرف دیگر، زمینه‌ساز گسترش نویسندگی شبح شده‌اند. گویی ارزش واقعی دانش و پژوهش در برابر امتیازات رسمی و نهادینه شده رنگ می‌بازد. در این بازار کالایی شده، علم محصولی برای کسب امتیاز و جایگاه است.

• برخورد فرصت‌طلبانه با فضای تقاضا و سفارش

برخی از نویسندگان شبح با دیدی فرصت‌طلبانه و آگاهانه، وارد بازار نوشتن می‌شوند و این کنش را به عنوان یک راهبرد معیشتی و سودآور انتخاب می‌کنند. برخی از نویسندگان شبح، آشنایی و ورود تصادفی به بازار سفارش‌گیری دارند.

یکی از مشارکت‌کنندگان (P۰۳؛ مرد، ۲۸ ساله، ادبیات فارسی، ارشد) می‌گوید:

«یه روز یکی از دوستانم که می‌دونست من خوب می‌نویسم، بهم پیشنهاد داد به کار براش انجام بدم. اولش تردید داشتم ولی پولش خوب بود و واقعیت این بود که کار دیگه‌ای نداشتم. این شد شروعش».

یکی دیگر از آن‌ها (P۱۰؛ زن، ۳۱ ساله، علوم تربیتی، دکتری) با همین مضمون می‌گوید:

«اولش فکر نمی‌کردم این قضیه اون قدر جدی باشه. یه سفارش ساده بود برای نوشتن مقاله، ولی بعدش فهمیدم بازار بزرگی داره و افرادی هستن که برای درآمد بهش وابسته شدن».

سودآوری و شکل‌گیری شبکه‌های سفارش غیررسمی را نیز نیابد در این زمینه نادیده گرفت؛ روایت یکی از مشارکت‌کنندگان (P۰۶؛ مرد، ۳۳ ساله، شیمی کاربردی، دکتری) در این زمینه جالب است:

«وقتی چند تا سفارش گرفتم و دیدم می‌تونم درآمد خوبی داشته باشم، تصمیم گرفتم بیشتر واردش بشم. کم‌کم چند نفر بهم معرفی شدن و شبکه‌ای شکل گرفت».

یکی دیگر از نویسندگان شبخ (P۰۹؛ مرد، ۳۵ ساله، روان‌شناسی تربیتی، ارشد) می‌گوید:

«پولش خوب بود و کارش آسون. اون قدر سفارش داشتم که بعضی وقت‌ها انتخاب می‌کردم کدوم رو بگیرم. اینجا دیگه نوشتن برای خودم نبود، بلکه یه کسب و کار شده بود».

درواقع، در کنار فشارهای ساختاری، نویسندگان شبخ به‌عنوان بازیگران فعال، با درک شرایط بازار و فرصت‌ها، کنش‌های فرصت‌طلبانه را دنبال می‌کنند. این رفتار را شاید بتوان عاملیت فعالانه در برابر ساختارهای نابرابر عنوان کرد. همچنین، این فرآیند، شبکه‌سازی و تعاملات غیررسمی را در قالب بازار سیاه دانش شکل می‌دهد که با مفاهیم اقتصاد زیرزمینی و بازار غیررسمی در علوم اجتماعی هم‌خوانی دارد. این کنش، در عین حفظ حاشیه‌نشینی نمادین، به نویسندگان امکان می‌دهد سرمایه اقتصادی کسب کنند و موقعیت خود را تا حدی تثبیت نمایند.

• تمایل به بروز توان علمی در غیاب فرصت‌های رسمی

برخی از نویسندگان شبخ، با وجود عدم دسترسی به موقعیت‌های رسمی و مشروع برای فعالیت علمی، به‌واسطه تمایل درونی به استفاده از توانایی‌ها و مهارت‌های علمی خود،

وارد فضای نویسندگی پنهان می‌شوند. این کنش بیان‌گر نوعی مقاومت فردی و حفظ هویت علمی حتی در شرایطی است که ساختارهای نهادی آن را به رسمیت نمی‌شناسند. آن‌ها در این زمینه از مهارت‌های علمی و نوشتاری برای حفظ هویت فکری استفاده می‌کنند. یکی از مشارکت‌کنندگان (P۰۸؛ مرد، ۳۹ ساله، توسعه کشاورزی، دکتری) می‌گوید:

«برای من نوشتن فقط کار نیست، به بخشی از هویت‌مه. وقتی فرصت رسمی نبود، مجبور شدم توی همین فضا باشم، اما هنوز حس می‌کنم دارم کار علمی انجام می‌دم».

یکی دیگر از آن‌ها (P۰۲؛ زن، ۳۲ ساله، روان‌شناسی بالینی، دکتری) هم‌سو با همین مشارکت‌کننده می‌گوید:

«حالا که نمی‌تونم توی دانشگاه باشم و فعالیت علمی انجام بدم، حداقل با نوشتن متن‌ها، احساس می‌کنم هنوز توی چرخه علمم. این برام مهمه، حتی اگه اسمی ازم نباشه، البته مهم هست ولی نه خیلی زیاد».

نباید علاقه و انگیزه درونی برای ادامه فعالیت علمی در شرایط محدود را نیز از نظر دور داشت. یکی از مشارکت‌کنندگان (P۱۱؛ مرد، ۲۵ ساله، مدیریت دولتی، ارشد) می‌گوید:

«هیچ وقت دوست نداشتم دست از کار علمی بکشم. حتی اگه کسی اسمم رو ندونه، دوست دارم بنویسم و یاد بگیرم. خلاصه به روزی این وضعیت تموم می‌شه».

و به گفته یکی دیگر از آن‌ها (P۰۷؛ زن، ۲۶ ساله، جغرافیا، ارشد):

«کارکردن توی این فضا باعث شده مهارت‌هام حفظ بشه و حتی پیشرفت کنم. این حس انگیزه‌ام رو بالا می‌بره».

بنابراین نباید نویسندگان شبح را صرفاً قربانیان ساختارهای محدودکننده دانست؛ زیرا آنان با اتکا به توانایی‌ها و انگیزه‌های درونی خود، به صورت فعال در پی حفظ هویت علمی و فکری خویش هستند و در برابر حذف نمادین دست به نوعی مقاومت کنشگرانه می‌زنند، هرچند این فعالیت‌ها الزاماً به تولید یا انباشت سرمایه نمادین برای آنان منجر نمی‌شود. از این منظر، کنش آنان را می‌توان تلاشی برای حفظ و بازتولید سرمایه فرهنگی در شرایط فقدان دسترسی به موقعیت‌های رسمی میدان علمی دانست. در عین حال، این وضعیت را می‌توان مصداقی از «کار نامرئی» نیز تلقی کرد؛ جایی که فعالیت‌های فکری ارزشمند و ضروری در حاشیه ساختار رسمی دانشگاه انجام می‌شود، بی‌آنکه به رسمیت شناخته شود یا اعتبار نمادین متناسب با آن به کنشگران تعلق گیرد.

• ضعف نهادهای حرفه‌ای و عدم حمایت ساختاری از نویسندگان

این مقوله به نبود یا ضعف نهادهای رسمی و صنفی در حمایت از نویسندگان شبخ و شرایط نامطلوب اجتماعی و مالی آن‌ها اشاره دارد. فقدان مکانیسم‌های قانونی و حرفه‌ای باعث شده این افراد در حاشیه فعالیت کنند و حتی از حداقل حقوق و امنیت شغلی محروم باشند. ما شاهد فقدان نهادهای صنفی و حقوقی برای حمایت از نویسندگان پنهان هستیم؛ به گفته مشارکت‌کننده (P۰۴؛ مرد، ۳۰ ساله، مدیریت بازرگانی، ارشد):

«هیچ‌جا نیست که ما رو به‌عنوان نویسنده قبول کنه. نه سند حقوقی داریم، نه قرارداد درست و حسابی. این باعث می‌شه هر لحظه نگران باشیم».

و همچنین مشارکت‌کننده (P۱۰؛ زن، ۳۱ ساله، علوم تربیتی، دکتری):

«وقتی اسمت نیست، یعنی هیچ حقوقی نداری. اگر حقت رو نخواد بدن، هیچ جایی نیست که بهش مراجعه کنی. این موضوع خیلی آزاردهنده‌ست».

از طرف دیگر، حمایت مالی و امنیت شغلی پایدار نیز در نویسندگی شبخ وجود ندارد؛ مشارکت‌کننده (P۰۶؛ مرد، ۳۳ ساله، شیمی کاربردی، دکتری):

«هرماه نمی‌دونی کار داری یا نه، پول هست یا نه. بیمه که نداریم، حتی یه قرارداد رسمی هم نیست».

مشارکت‌کننده (P۰۹؛ مرد، ۳۵ ساله، روان‌شناسی تربیتی، ارشد):

«استرس مالی همیشه هست. نمی‌دونی کی پول می‌رسه، کی قطع همکاری می‌شه».

به‌طورکلی این مقوله بیان‌گر وضعیت آسیب‌پذیر نویسندگان شبخ در ساختارهای نهادی و اجتماعی است. نبود نهادهای صنفی و حقوقی و فقدان حمایت مالی و امنیت شغلی، آن‌ها را به موقعیتی شکننده و پُراسترس می‌کشاند. این ضعف نهادی، نمود بی‌عدالتی ساختاری در بازار کار علمی و پژوهشی است که نویسندگان شبخ را از حقوق اولیه محروم می‌کند.

۴-۲. شرایط زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای به بسترها و بافت‌هایی اشاره دارند که پدیده در آن رخ می‌دهد یا معنادار می‌شود. این شرایط معمولاً ساختارها، فرهنگ‌ها یا گفتمان‌هایی هستند که بر چگونگی تجربه و تداوم پدیده اثر می‌گذارند، اما لزوماً به‌طور مستقیم علت نیستند.

• زمینه‌های نامرئی تولید دانش

برخی مناسبات پنهانی در پس ظاهر رسمی و قانونی نظام آموزش عالی، امکان بروز و گسترش نویسندگی شبیح‌وار را فراهم می‌کنند. این زمینه‌ها نه در آیین‌نامه‌ها دیده می‌شوند و نه در اسناد رسمی، اما عملاً بنیان غیررسمی تولید دانش را در بخشی از دانشگاه‌ها شکل می‌دهند. این فضا نوعی پشت‌صحنه تولید علم است که در آن قواعد نانوشته و روابط غیررسمی عمل می‌کنند.

از یک طرف ما شاهد رواج چرخه‌های غیررسمی در تولید و بازتولید متون علمی هستیم. به گفته یکی از مشارکت‌کنندگان (P۰۵؛ زن، ۲۷ ساله، زبان انگلیسی، ارشد):

«تو دانشگاه یه چیزی درس می‌دن، ولی بیرون هم‌زمان یه بازار دیگه برای نوشتن پایان‌نامه و مقاله وجود داره. انگار دو تا نظام موازی داریم: یکی رسمی، یکی واقعی‌تر و پنهان‌تر».

و به گفته یکی دیگر (P۱۱؛ مرد، ۲۵ ساله، مدیریت دولتی، ارشد):

«همه می‌دونن این بازار هست، حتی خیلی وقتا استاداها هم خبر دارن، ولی هیچ‌کس کاری نمی‌کنه. یه نوع سکوت هست که اجازه می‌ده این چرخه بچرخه».

از طرف دیگر، باید به تفکیک نمایشی بین اخلاق علمی و عمل روزمره اشاره کرد. به گفته مشارکت‌کننده (P۰۱؛ مرد، ۲۹ ساله، جامعه‌شناسی، دکتری):

«همه درباره اخلاق پژوهش حرف می‌زنن، ولی در عمل خیلیا سفارش مقاله می‌دن. یه چیز می‌گیم، یه کار دیگه می‌کنیم».

و همچنین (مشارکت‌کننده P۰۷؛ زن، ۲۶ ساله، جغرافیا، ارشد):

«دانشگاه پر شده از شعارهای پژوهشی، ولی خود دانشگاه نمی‌خواد ببینه این متن‌ها از کجا میان. این چشم‌پوشی عمدیه».

این مقوله بر لایه پنهان و زیرپوستی نظام تولید علم تمرکز دارد که در آن چرخه‌های موازی، بازارهای غیررسمی و سکوت نهادی، زمینه را برای رونق نویسندگی شبیح‌وار فراهم می‌کنند. این فضا جایی است که قواعد رسمی و سرمایه نمادین جای خود را به شبکه‌های غیررسمی و کنش فرصت‌طلبانه می‌دهند. همچنین می‌توان گفت ما شاهد دوگانگی گفتمان و کنش نیز هستیم؛ یعنی وجود یک گفتمان اخلاقی رسمی که با واقعیت‌های غیررسمی، روزمره و گاه غیراخلاقی فاصله دارد. در چنین شرایطی، نویسندگی شبیح‌وار می‌تواند محصول شکاف میان ساختار رسمی اعتباربخشی علمی و سازوکارهای واقعی تولید و گردش دانش در میدان دانشگاهی دانست.

۳-۴. شرایط مداخله‌گر

شرایط مداخله‌گر، عواملی هستند که شدت، جهت یا نحوه تأثیر شرایط علی را تعدیل یا تسهیل می‌کنند. این عوامل ممکن است فرآیند شکل‌گیری یا بروز پدیده را تحت تأثیر قرار داده و به‌عنوان واسطه بین علیت و راهبردها عمل کنند.

• ساختارهای نهادی، اقتصادی و دانشگاهی

عوامل ساختاری و نهادی ای وجود دارد که اگرچه مستقیماً علت ورود نویسندگان به پدیده شبخ‌نویسی نیستند، اما شدت و جهت آن را تسهیل یا تقویت می‌کنند. اولین زمینه مداخله‌گر، ساختارهای ناکارآمد ارتقای علمی و تولید مدرک هستند. یکی از مشارکت‌کنندگان (P۰۲؛ زن، ۳۲ ساله، روان‌شناسی بالینی، دکتری) می‌گوید:

«تا مقاله نداشته باشی نمی‌تونی دفاع کنی، نمی‌تونی بورسیه بگیری، نمی‌تونی ارتقا بگیری. این سیستم آدم رو مجبور می‌کنه به هر راهی فکر کنه».

به گفته یکی دیگر از آن‌ها (P۰۹؛ مرد، ۳۵ ساله، روان‌شناسی تربیتی، ارشد):

«دانشگاه فقط تعداد مقاله می‌خواد. کیفیت مهم نیست. معلومه وقتی فشار زیاده، خیلی‌ها سراغ ماها میان».

ساختار اقتصادی ناعادلانه و بازار نایمن اشتغال نخبگان نیز زمینه مداخله‌گر بعدی است؛ به گفته یکی از مشارکت‌کنندگان (P۰۶؛ مرد، ۳۳ ساله، شیمی کاربردی، دکتری):

«وقتی سال‌ها درس خوندی ولی کاری نیست، مجبوری دانشت رو بفروشی».

همچنین به روایت یکی دیگر از آن‌ها (P۰۳؛ مرد، ۲۸ ساله، ادبیات فارسی، ارشد):

«من اگه یه کار درست حسابی داشتم، هیچ‌وقت نمی‌رفتم برای بقیه پایان‌نامه بنویسم. ولی چاره‌ای نیست. باید از یه جایی پول دربیاری».

این مقوله به پیوند بین سیاست‌های کلان آموزشی و واقعیت‌های اقتصادی ناعادلانه اشاره دارد که به‌طور غیرمستقیم، شرایط رشد پدیده نویسندگی شبخ‌وار را فراهم می‌کنند. این ساختارها، افراد دارای سرمایه فرهنگی را در غیاب سرمایه اقتصادی و جایگاه رسمی، به سوی بازارهای خاکستری و پنهان سوق می‌دهند. این وضعیت مصداقی از تضاد بین سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی / نمادین است و همچنین با مفهوم اقتصاد غیررسمی آموزش عالی قابل تفسیر است.

۴-۴. استراتژی‌ها و راهبردها

راهبردها به کنش‌ها، واکنش‌ها یا تصمیم‌هایی اشاره دارند که مشارکت‌کنندگان در پاسخ به وضعیت موجود اتخاذ می‌کنند. این کنش‌ها می‌توانند فعال، انفعالی، تطبیقی یا مقاومتی باشند و منعکس‌کنندهٔ عاملیت سوژه‌ها در برابر ساختار هستند.

• فرایند تعامل با سفارش‌دهندگان

این مقوله به چگونگی آغاز، تداوم و پایان روابط نویسندگان شبح و سفارش‌دهندگان متون علمی اشاره دارد. تعامل در این فرایند با اعتمادسازی، مذاکره، چانه‌زنی، مرزبندی هویتی و کنترل نمادین همراه است. این فرایند را می‌توان بخشی از کنشگری پنهان نویسندگان دانست که در غیاب قواعد رسمی، بر پایهٔ قواعد نانوشته، شهرت، سابقه و مهارت تنظیم می‌شود. در زمینهٔ شکل‌گیری رابطه بر پایهٔ اعتماد، مهارت و توصیه، روایت یکی از نویسندگان شبح (P۰۲؛ زن، ۳۲ ساله، روان‌شناسی بالینی، دکتری) این است که:

«هیچ قراردادی در کار نیست. اغلب از طریق یکی معرفی می‌شن. مثلاً به دوستش که قبلاً برایش نوشته بودم، من رو معرفی می‌کنه. اول چند تا نمونه‌کار می‌خواد. گاهی هم به متن قبلی رو برایش می‌فرستم تا ببینه. بعدش معمولاً توافق می‌کنیم. همه‌چی روی اعتماد، چون قانونی در کار نیست. اگه کار خراب بشه، هیچ‌کس نمی‌تونه پیگیری کنه. اینه که همه خیلی مراقب هستن که بینشون بی‌اعتمادی پیش نیاد».

یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان (P۰۶؛ مرد، ۳۳ ساله، شیمی کاربردی، دکتری) در تأیید آن می‌گوید:

«خیلی وقتا طرف از طریق تلگرام یا واتساپ می‌آد، می‌گه فلانی گفته تو کارت رو بلدی. یا یه کاری قبلاً توی یه گروه دیده که اسم من نبوده، ولی می‌دونسته کار منه. بعد از یه مکالمه مختصر، متن موضوعش رو می‌ده، یه مبلغی می‌پرسه و شروع می‌کنیم. اگه خوشش بیاد، مشتری دائم می‌شه. ولی پایه‌اش همیشه اعتماد. من هم سعی می‌کنم اولین کار رو با کیفیت بدم که مطمئن بشه».

در این فرایند، ما شاهد چانه‌زنی و مدیریت روابط در مسیر همکاری نیز هستیم. به گفتهٔ مشارکت‌کننده (P۰۱؛ مرد، ۲۹ ساله، جامعه‌شناسی، دکتری):

«وقتی توافق اولیه شکل گرفت، باید حواست باشه طرف چی می‌خواد. بعضی وقتا اون قدر توقعات عجیب دارن که باید مرز بذاری. مثلاً می‌گن مقالهٔ ISI بنویس، ولی نه عنوان دارن، نه

مقاله قبلی خوندن. اون جاست که باید باهاشون چونه بزنی، بگی این قدر منابع لازمه، این قدر زمان می‌بره. من همیشه سعی می‌کنم قبل شروع کار، همه چی مشخص شه. چون وسط کار نمی‌شه بهش گفت این رو نمی‌نویسم یا این رو خودت باید جمع کنی».

به گفته یکی دیگر از آن‌ها (P۰۸؛ زن، ۳۴ ساله، آموزش کشاورزی، ارشد):

«یه بار یکی ازم خواست پایان‌نامه کامل بنویسم. گفتم من فقط فصل‌های نظری رو انجام می‌دم، بقیه‌اش با خودش. گفت نه، باید کلش رو تو انجام بدی، حتی فصل تحلیل آماری. قیمت دادم، گفت زیاده. من هم قبول نکردم. این جور وقتا مهمه که حدومرز بذاری. بعضی‌ها فکر می‌کنن چون پول می‌دن، می‌تونن هر چیزی بخوان. اون جا بود که فهمیدم باید از همون اول مرز رو مشخص کرد که سوءاستفاده نکنن».

همان‌طور که در بالا اشاره شد، فرایند تعامل با سفارش‌دهندگان، علاوه بر مبادله مالی، نوعی مذاکره هویتی و حرفه‌ای در سایه مناسبات غیررسمی هم هست. از آنجاکه هیچ نهاد یا قرارداد رسمی وجود ندارد، نویسندگان شبح ناگزیرند با اعتمادسازی و چانه‌زنی رابطه را کنترل کنند. در این فرایند، قدرت نویسنده در مهارت و سابقه‌اش نهفته است. در واقع، این رابطه پُر از عدم قطعیت، چانه‌زنی است و البته همیشه همراه با ریسک نیز هست.

• مقاومت و تطابق

این مقوله به واکنش‌ها و روش‌های نویسندگان شبح برای مواجهه با وضعیت تبعیض و طرد نمادین می‌پردازد. نویسندگان در برابر شرایط دشوار، دست به انواع مقاومت فعال و تطابق سازگاران می‌زنند تا خود را حفظ کنند و امکان بقا و رشد در این نظام نابرابر را بیابند. راهبردهای مقاومت فعال، شامل تلاش برای شناساندن و تغییر موقعیت است. یکی از نویسندگان می‌گوید:

«سعی می‌کنم حداقل توی جمع کوچیکی که اعتماد دارم، خودم رو معرفی کنم. حتی اگر رسمی نباشه، دوست دارم دیده بشم. چند تا مقاله با اسم خودم چاپ کردم تا کم‌کم اعتبار ساختم. ساختم بشه. نمی‌خوام همیشه پنهان بمونم».

مشارکت‌کننده دیگری (P۰۶؛ مرد، ۳۳ ساله، شیمی کاربردی، دکتری) می‌گوید:

«من همیشه سعی می‌کنم با استادان و همکارا روابط خوبی داشته باشم. بعضی وقتا سفارش‌هام رو طوری انتخاب می‌کنم که توی یه حوزه تخصصی کار کنم تا بتونم کم‌کم اعتبار علمی برای خودم درست کنم».

راهبردهای تطابق هم شامل پذیرش شرایط و تنظیم رفتار برای بقا است. یکی از مشارکت‌کنندگان (P۰۸؛ زن، ۳۴ ساله، آموزش کشاورزی، ارشد) می‌گوید:

«می‌دونم این وضع همیشه همین جوریه، پس سعی کردم خودم رو باهاش وفق بدم. دیگه سخت نمی‌گیرم، فقط کارم رو خوب انجام می‌دم و سعی می‌کنم مشکلات روزیاد جدی نگیرم».

به گفته یکی دیگر از آن‌ها (P۱۲؛ زن، ۳۶ ساله، مدیریت بازرگانی، دکتری):

«من همیشه مراقبم که هیچ وقت جای پاتوی کارها جا نگذارم. اگه خواستم اعتراض کنم، می‌دونم نتیجه نداره و فقط به ضرر خودم تموم می‌شه. پس یاد گرفتم آرام باشم و راه خودم رو پیدا کنم».

واکنش‌های نویسندگان شبح، بین مقاومت و تطابق نوسان دارد و هر دو جنبه برای حفظ موقعیت و هویت در نظام علمی الزامی‌اند. این دو نوع راهبرد را می‌توان در چارچوب نظریه‌های مقاومت در برابر ساختارهای قدرت و نظریه تطابق اجتماعی بررسی کرد. به این ترتیب، نویسندگان شبح را نباید قربانیان منفعل دانست، بلکه آن‌ها بازیگرانی فعال هستند که به شیوه‌های مختلف تلاش می‌کنند خود را در نظام پیچیده و نامتقارن قدرت حفظ کنند و گاهی آن را تغییر دهند.

• فرایندهای پنهان‌سازی هویت واقعی نویسنده

نویسندگان شبح استراتژی‌ها و تکنیک‌هایی برای پنهان‌کردن هویت خود و حفظ محرمانگی، به کار می‌گیرند. در جایی که حضورشان قانونی نیست و هیچ حمایت نهادی ندارند، پنهان‌ماندن، یک کنش اساسی است. این پنهان‌کاری، هم پاسخی به تهدیدها و هم بخشی از ماهیت این بازار پنهان علم است. یکی از موضوعاتی که مشارکت‌کنندگان روی آن تأکید دارند، حذف عامدانه نشانه‌های هویتی و شخصی از متن است. یکی از آن‌ها (P۰۴؛ مرد، ۳۵ ساله، علوم سیاسی، دکتری) این‌گونه روایت می‌کند:

«همیشه باید حواست باشه از سبک خودت استفاده نکنی. یه بار برای یه دانشجوی کارشناسی نوشتم، ولی متن خیلی سطح بالا شد. استادش فهمید کار خودش نیست. از اون موقع دیگه سبک نوشتنم رو به سطح سفارش‌دهنده تطبیق می‌دم. حتی غلط‌املائی هم تعمداً می‌ذارم! باید طوری بنویسی که انگار واقعاً خودش نوشته».

روایت دیگری (P۱۰؛ زن، ۳۱ ساله، زبان و ادبیات فارسی، دکتری) می‌گوید:

«یه قانون نانوشته هست. نباید هیچ اثری از خودت توی متن باشه. نه نقل قول‌های موردعلاقه‌ات، نه منابعی که زیاد استفاده می‌کنی، نه ساختار زبانی خودت».

یکی دیگر از این ابزارهای پنهان سازی، استفاده از واسطه‌ها و بسترهای مجازی برای شناسا ماندن است. به گفته مشارکت‌کننده (P۰۳؛ مرد، ۲۸ ساله، ادبیات فارسی، ارشد):

«من با بیشتر مشتریام هیچ وقت تماس تلفنی نمی‌گیرم. اکثراً چت می‌کنیم. اسمم رو نمی‌گم. آیدی‌ام هم یه اسم کاملاً عمومی هست. پول هم از طریق یه دوست مشترک می‌گیرم. حتی بعد از تحویل کار، همه چیز رو پاک می‌کنم. چون هیچ وقت نمی‌دونی اون طرف واقعاً کیه یا ممکنه چیکار کنه.»

پنهان‌کاری در پدیده شبح‌نویسی، امر جانبی نیست، بلکه بخش اساسی و سازنده آن است. نویسنده شبح، با حذف نشانه‌های هویتی و استفاده از بسترهای مجازی، خود را به طور عامدانه از متن جدا می‌سازد. این حذف، هم از جنس مراقبت از خویشتن و هم نشانه‌ای از ترومای ساختاری نامرئی بودن و بی‌حمایتی نهادی است. زندگی در سایه، بخشی از بهای بقای حرفه‌ای او در نظام علمی‌ای است که فقط خروجی را می‌بیند و نویسنده را نمی‌بیند.

۵-۴. پیامدها

پیامدها به نتایج و اثراتی اشاره دارند که از کنش‌ها و راهبردهای مشارکت‌کنندگان ناشی می‌شود. این پیامدها می‌توانند روانی، اجتماعی، نمادین یا ساختاری باشند و بیانگر تجربه زیسته نهایی فرد در مواجهه با پدیده هستند.

• تجربه زیسته تبعیض و طرد نمادین

این مقوله به احساس و تجربه‌های روزمره نویسندگان شبح از جانب جامعه دانشگاهی و محیط پیرامون می‌پردازد. آن‌ها به دلیل عدم تعلق رسمی و البته نقش پنهانشان، با تبعیض ساختاری و طرد نمادین مواجه می‌شوند. این تبعیض از جنس نادیده گرفته شدن، بی‌اعتباری، حذف هویت علمی و اجتماعی و تجربه انزوای نمادین است. در زمینه حس انزوای اجتماعی و نفی هویت علمی، یکی از مشارکت‌کنندگان (P۰۵؛ زن، ۲۷ ساله، زبان انگلیسی، ارشد) می‌گوید:

«من همیشه حس کردم که انگار یه موجود نامرئی‌ام. هیچ‌کس نمی‌دونه من کی هستم، حتی همکارا. وقتی کسی می‌پرسه مقاله رو کی نوشته، اسم من رو نمی‌گن. انگار هیچ وقت عضو اون جمع نیستم. این باعث شده خیلی تنها و بی‌پناه باشم.»

به روایت یکی دیگر از آن‌ها (P۰۹؛ مرد، ۳۵ ساله، روان‌شناسی تربیتی، ارشد):

«گاهی احساس می‌کنم دارم به بازی رو بازی می‌کنم که قوانینش رونمی‌دونم. همه اسمها جلوترن، اما من پشت پرده‌ام. مثل اینکه که توی به جمع باشی ولی کسی تو رو قبول نداشته باشه».

در زمینه تجربه تبعیض نمادین و مادی در محیط دانشگاهی نیز یکی از آن‌ها (P۰۷؛ زن، ۲۶ ساله، جغرافیا، ارشد) می‌گوید:

«بعضی وقت‌ها حس می‌کنم که استادا به ما به چشم به سری خدمتکار نگاه می‌کنن که کارهای کثیف نوشتن رو انجام می‌دیم. انگار هیچ ارزش علمی نداریم و فقط ابزاری هستیم برای پیشرفت دیگران».

تجربه زیسته تبعیض و طرد نمادین، نشان‌دهنده وضعیتی است که در آن نویسندگان شبح از دو بُعد ساختاری و نمادین، حذف شده‌اند. این حذف، علاوه بر محرومیت مادی و اجتماعی، نفی هویت علمی و نمادین آن‌ها را نیز در پی دارد. در واقع نویسندگی شبح دارای پیامدهای روانی، اجتماعی و هویتی به صورت درهم‌تنیده است.

۶-۴. مقوله هسته؛ بازتولید و تحول موقعیت نویسنده شبح در ساختار علمی ایران

موقعیت نویسنده شبح در نظام علمی ایران را نمی‌توان به‌عنوان یک وضعیت ایستا و منفرد فهمید؛ بلکه باید آن را فرآیندی پویا دانست که در بسترهای ساختاری، نهادی، اقتصادی و فرهنگی خاص بازتولید و هم‌زمان دچار تحول می‌شود. این فرآیند، محصول تلاقی عوامل متعددی است که از شرایط علی تا راهبردهای کنشی و پیامدهای زیستی و نمادین گسترده می‌شود و تمام این مؤلفه‌ها را به‌گونه‌ای به هم پیوند می‌دهد که موقعیت نویسنده شبح را به‌عنوان یک کنشگر اجتماعی مرزی می‌سازد.

یکی از وجوه اصلی این فرآیند، شرایط علی است که به‌صورت نابرابری‌های ساختاری در بازار کار و نشر علمی بروز می‌کند. فقر شغلی و درآمدی دانش‌آموختگان تحصیلات تکمیلی، ساختارهای معیوب بازار نشر علمی، برخورد فرصت‌طلبانه با فضای تقاضا و سفارش و نیز تمایل به بروز توان علمی در غیاب فرصت‌های رسمی، بنیان‌های اصلی شکل‌گیری و تداوم موقعیت نویسنده شبح را فراهم می‌آورند. ضعف نهادهای حرفه‌ای و فقدان حمایت‌های ساختاری از نویسندگان نیز این موقعیت را عمیق‌تر می‌کند. در واقع، نویسندگان شبح علاوه بر درگیری در معضلات فردی، درگیر ساختارهای کلان و معیوب نهادی و اقتصادی هستند که دسترسی آن‌ها به سرمایه نمادین و اعتبار علمی را محدود می‌کند.

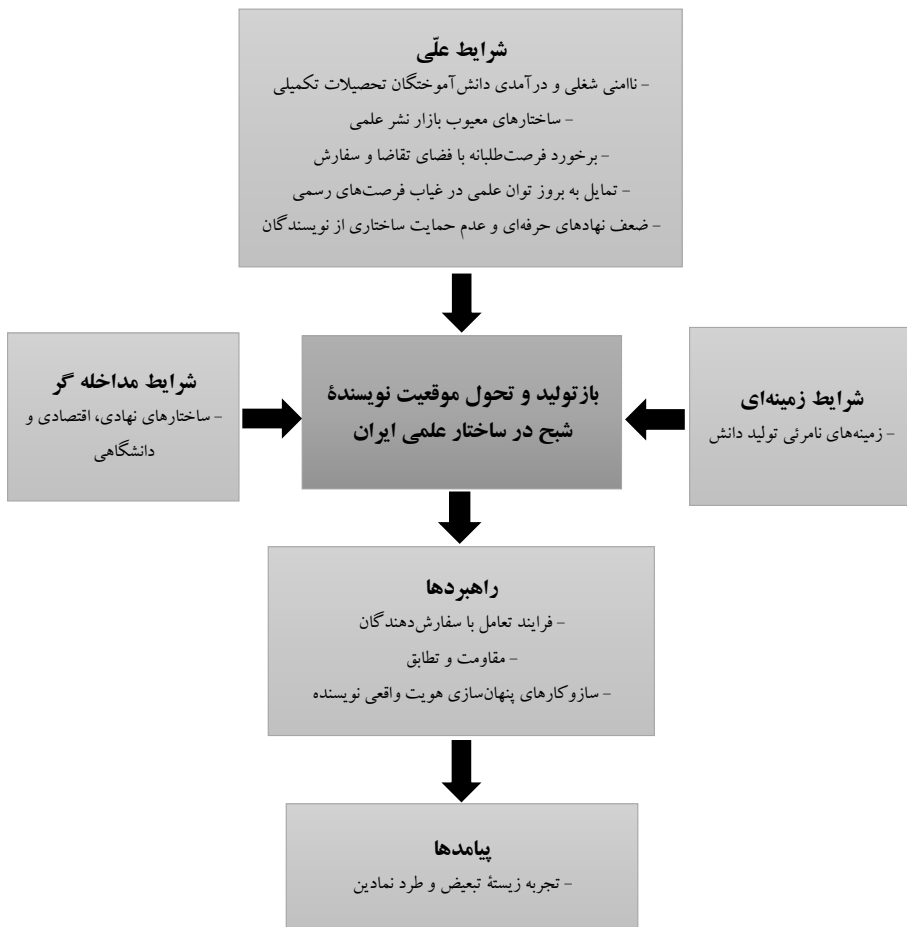
این شرایط علی در بسترهای زمینه‌ای نامرئی تولید دانش و نقش ساختارهای نهادی، اقتصادی و دانشگاهی شکل می‌گیرد و تثبیت می‌شود. زمینه‌های نامرئی تولید دانش که شامل مناسبات غیررسمی، بازار سیاه دانش و شبکه‌های پنهان‌کاری علمی است، به پدید آمدن ساختارهای غیررسمی اعتبار علمی کمک می‌کنند. از سوی دیگر، ساختارهای نهادی و اقتصادی دانشگاه‌ها و نهادهای علمی که بر پایه معیارهای ارتقاء و ارزشیابی مبتنی بر انتشار مقاله و تولید کمی استوار است، نویسنده شبخ را به عنوان یک عنصر حیاتی در چرخه تولید علم نهادینه می‌کنند. این نظام‌های نهادی ضمن ایجاد فشارهای زیاد بر افراد برای ارتقاء و کسب اعتبار، هم‌زمان مکانیزم‌هایی برای پنهان‌سازی هویت واقعی نویسندگان فراهم می‌آورند.

در مواجهه با این ساختارهای نابرابر، نویسندگان شبخ از مجموعه‌ای از راهبردهای کنشی استفاده می‌کنند که شامل فرایندهای تعامل با سفارش‌دهندگان، سازوکارهای پنهان‌سازی هویت و راهبردهای مقاومت و تطابق است. این راهبردها به عنوان شیوه‌های فعالانه و یا تطبیقی برای مواجهه با محدودیت‌ها و تهدیدات ساختاری عمل می‌کنند و امکان بقا و حفظ خود را در فضای نابرابر فراهم می‌آورند. تعامل با سفارش‌دهندگان به صورت یک فرایند دوجانبه تعریف می‌شود که در آن نویسنده تلاش می‌کند ضمن حفظ امنیت هویتی خود، خواسته‌های سفارش‌دهنده را پاسخگو باشد. پنهان‌سازی هویت واقعی نیز به عنوان مکانیسمی ضروری و الزام‌آور در این عرصه، نویسنده را از بسیاری حقوق نمادین محروم می‌کند. درنهایت، راهبردهای مقاومت و تطابق، دو روی یک سکه‌اند که نویسنده شبخ را از وضعیت انفعال مطلق خارج کرده و به او امکان می‌دهند به شکل‌های متفاوت با وضعیت موجود مقابله یا سازگاری یابد.

نتایج این فرآیند ترکیبی از پیامدهای روانی، اجتماعی و هویتی است که شامل تجربه زیسته تبعیض و طرد نمادین، بی‌اعتباری و انزوای اجتماعی و همچنین بحران هویت چندپاره و چندوجهی است. نویسندگان شبخ در این موقعیت مرزی، نه تنها با محرومیت از اعتبار و منزلت علمی مواجه‌اند، بلکه به دلیل فقدان مالکیت اثر و تعلق نمادین، دچار فرسایش روانی و تعارض هویتی می‌شوند. این وضعیت نمادین و عینی، بازتولید یک چرخه معیوب است که همواره نویسنده شبخ را در حاشیه دانش و قدرت قرار می‌دهد.

بنابراین، موقعیت نویسنده شبخ را باید به عنوان یک فرآیند بازتولید و تحول دید که در آن شرایط علی، بسترهای نهادی و اقتصادی، راهبردهای کنشی و پیامدهای زیستی و نمادین

در تعاملی مستمر، این موقعیت را شکل می دهند و گاهی دگرگون می سازند. این فرآیند، نمادی از تناقض های ساختاری نظام علمی معاصر ایران است که در آن سرمایه فرهنگی و علمی به شکلی نابرابر و غیردموکراتیک توزیع می شود و تولید دانش به کالایی تبدیل می شود که با حذف فاعل اصلی، به نام دیگری عرضه می گردد.

شکل شماره ۱: مدل پارادایمی تحقیق

۶. بحث و نتیجه‌گیری

این مقاله با هدف مطالعه تجربه زیسته نویسندگان شبخ در ساختار علمی ایران انجام شد. یافته‌ها نشان داد نویسندگی شبخ در اثر تأثیر و تأثر عوامل ساختاری، نهادی، اقتصادی و فرهنگی در ترکیب با ویژگی‌های فردی پدید می‌آید. این پدیده در قالب چرخه‌ای معیوب، موجب شکل‌گیری و تثبیت این موقعیت در نظام علمی کشور می‌شود. عواملی شامل ناامنی شغلی و درآمدی دانش‌آموختگان تحصیلات تکمیلی، ساختارهای معیوب بازار نشر علمی، فشارهای نظام ارتقاء و امتیازدهی کمی، ضعف نهادهای حرفه‌ای و حمایتی و همچنین برخورد فرصت طلبانه با فضای تقاضا و سفارش، بستری را فراهم می‌سازند که در بطن آن شرایط برای شکل‌گیری این پدیده فراهم شده است.

این نتایج تأیید می‌کنند که وضعیت نویسندگان شبخ را نمی‌توان صرفاً به انتخاب‌های فردی یا انحراف اخلاقی فروکاست، بلکه باید آن را در چارچوب ساختارهای کلان نهادی درک کرد. همان‌گونه که بوردیو در جامعه‌شناسی میدان علمی تأکید می‌کند، برخورداری از ابزارهای نوشتاری و سرمایه فرهنگی به خودی خود به معنای دسترسی به سرمایه نمادین و حق تولید دانش نیست؛ بلکه جایگاه در میدان علمی و برخورداری از اعتبار نهادی تعیین‌کننده منزلت کنشگران است (بوردیو، ۱۴۰۲؛ جمشیدی‌ها و پرستش، ۱۳۸۶). در این چارچوب، نویسندگان دارای سرمایه فرهنگی اند اما فاقد سرمایه نمادین کافی برای احراز جایگاه رسمی و دریافت اعتبار علمی هستند. آن‌ها در وضعیت مرزی و تردیدآمیزی قرار دارند که می‌توان آن را میدان مبارزه برای کسب قدرت و اعتبار نامید. این یافته‌ها همچنین با تحلیل مارکسی از بیگانگی کار فکری هم‌خوان است که طی آن ارزش‌افزوده دانش توسط دیگری تصاحب می‌شود و نیروی فکری مولد، از محصول خود جدا می‌گردد.

از سوی دیگر، تحلیل فوکودرباره مرگ مؤلف نیز به درک بهتر حذف هویتی نویسندگان شبخ کمک می‌کند. فوکو بر این باور بود که مؤلف جایگاهی گفتمانی و مرجع قدرت است که نظم دانش را تنظیم می‌کند (فوکو، ۱۹۶۹). در این چارچوب، نویسندگان شبخ از جایگاه مرجعیت به موقعیتی بی‌نام و گمنام رانده شده‌اند، به‌گونه‌ای که فرایند تولید دانش توسط آن‌ها از منظر نمادین حذف می‌شود. این حذف نمادین، شکلی از قدرت پنهان و نامرئی است که در آن، تولید دانش به کالایی تبدیل می‌شود که مالکیت آن از خالق واقعی اش سلب می‌شود. این وضعیت مصداقی از حذف سوژه از گفتمان است و بازتاب سلطه ساختار بر فرد در نظام دانش و قدرت محسوب می‌شود.

با این حال، یافته‌ها نشان داد نویسندگان شبیح صرفاً قربانی ساختار نیستند. آن‌ها در بطن همین نابرابری‌ها، با استفاده از راهبردهای خُرد و کنش‌های روزمره، تلاش می‌کنند بقا یابند و گاه حتی جایگاه خود را ارتقاء دهند. فرایندهای تعامل با سفارش‌دهندگان، فرایندهای پنهان‌سازی هویت و تاکتیک‌های مقاومت نرم، از جمله راهبردهای کنشی آن‌هاست که می‌توان آن را ذیل نظریه‌های مقاومت و تطابق مثل نظریه دوسرتو (۱۹۸۰) تحلیل کرد. به بیان دیگر، نویسندگان شبیح از ظرفیت عاملیت برخوردارند و با اتخاذ تاکتیک‌های ظریف، در برابر ساختارهای سلطه و نابرابری، نوعی مقاومت میکرو و انطباق استراتژیک نشان می‌دهند. یافته‌های مشابهی نیز در پژوهش‌های همتی و بهارلویی (۱۴۰۴ ب) و سیواس برامانیمن (۲۰۲۰) گزارش شده که بر راهبردهای چندوجهی کنشگران در مواجهه با فشارهای اخلاقی و اقتصادی تأکید داشتند.

تجربه زیسته نویسندگان شبیح واجد ابعاد روانی، اجتماعی و هویتی عمیقی است. احساس تبعیض و طرد نمادین، بی‌اعتباری اجتماعی، انزوای علمی و تعارض بین وجدان اخلاقی و نیاز معیشتی از جمله تنش‌های برجسته‌ای بودند که مشارکت‌کنندگان تجربه کردند. این وضعیت، نوعی بحران هویت ایجاد می‌کند؛ چراکه آن‌ها در مرز مشروعیت و انحراف، اخلاق و بقا و دانش و بازار گرفتارند. یافته‌های این پژوهش همسو با نتایج همتی و بهارلویی (۱۴۰۰ ب) است که از عصیان علیه دانشگاه و سرخوردگی تمام‌عیار به عنوان مضامین کلیدی در سایه‌نویسی یاد کردند. بدین سان، نویسندگی شبیح را می‌توان شکلی از اعتراض خاموش به نظامی دانست که در آن ارزش‌های علمی و اخلاقی فدای منطق کمی‌گرایی و اقتصاد دانش می‌شود (لنکستر و کلارک، ۲۰۱۶؛ رز و همکاران، ۲۰۰۸).

در نتیجه، می‌توان گفت نویسندگی شبیح تا حدی نتیجه از نابرابری‌های ساختاری در نظام تولید دانش و نمادی از کالایی شدن علم در دانشگاه‌های ایران است. تولید دانش در این نظام، به جای آن‌که فرایندی شناختی و خلاق باشد، در شرایطی، مبادله‌ای اقتصادی و رقابتی است که در آن، اعتبار علمی از تولیدکننده واقعی به صاحب سرمایه نمادین منتقل می‌شود. همان‌طور که در بالا گفته شد این یافته‌ها با تحلیل‌های بوردیویی و مارکسیستی دربارهٔ بازتولید سلطه در میدان علمی هم‌خوانی دارد (کاظمی و اصغری، ۱۳۹۸؛ طاهری و همکاران، ۱۳۹۸). از این زاویه، نویسندگان شبیح نماد یک طبقه پنهان در تولید دانش هستند که در عین ایفای نقشی کلیدی، در حاشیه میدان علمی باقی می‌مانند. البته نتایج این تحقیق نمی‌تواند وسعت و گستردگی این طبقه را نشان دهد و حتی با استفاده از این تحقیق،

آگاهی طبقاتی آن‌ها نیز قابل تأیید یا رد نیست. از این رو جای خالی تحقیقاتی در این زمینه که نویسندگان شبخ را به عنوان یک طبقه بررسی کند خالی است. البته یک موضوعی که در بسیاری از پژوهش‌ها جای خالی آن احساس می‌شود و تنها معدود پژوهش‌هایی مثل همتمی و بهارلوئی (۱۴۰۴ الف) به آن پرداخته‌اند؛ بررسی دیدگاه سفارش دهندگان است؛ در حالی که نویسندگان و کل فرایند نهادی و سیاسی مورد بررسی قرار گرفته، سفارش دهندگان به عنوان یکی از کنشگران اصلی که تقاضای کار را می‌دهند، کم‌تر بررسی شده‌اند. از این رو پژوهش‌های آتی به این موضوع نیز می‌توانند بپردازند.

این پژوهش با محدودیت‌هایی نیز همراه بود. نخست، ماهیت پنهان و غیررسمی فعالیت نویسندگان شبخ، فرایند شناسایی و دسترسی به مشارکت‌کنندگان رادشوار ساخت و موجب محدود شدن دامنه تنوع نمونه‌ها شد. دوم، داده‌ها بر اساس روایت‌های فردی گردآوری شدند و امکان راستی‌آزمایی متقاطع برخی تجارب وجود نداشت. سوم، تمرکز پژوهش بر سطح کنشگران بود و تحلیل عمیق سیاست‌های کلان آموزش عالی نیازمند پژوهش‌های آتی است. با وجود این محدودیت‌ها، نتایج توانست ابعاد پنهان و جدیدی از این پدیده را نشان دهد. با توجه به یافته‌ها، اصلاح ساختاری در سیاست‌های علمی و پژوهشی کشور ضروری است. دلالت‌های سیاستی این پژوهش به شرح زیر است:

- بازنگری در نظام ارزیابی و ارتقای علمی با تأکید بر کیفیت پژوهش به جای کمیت مقالات، برای کاهش فشار تولید صوری و بازار پایان‌نامه‌نویسی.
- ایجاد سازوکارهای حمایتی و نهادهای حرفه‌ای برای ساماندهی فعالیت نویسندگان علمی و جلوگیری از استثمار نیروی فکری آنان.
- افزایش فرصت‌های شغلی و پژوهشی برای دانش‌آموختگان تحصیلات تکمیلی با هدف جلوگیری از سوق یافتن آن‌ها به بازار پنهان نویسندگی.
- تقویت سواد اخلاق پژوهش و مسئولیت‌پذیری علمی از طریق آموزش در دوره‌های دانشگاهی و کارگاه‌های حرفه‌ای.
- اصلاح سیاست‌های نشر و مجلات علمی برای شفاف‌سازی نقش واقعی نویسندگان و مقابله با پدیده مالکیت صوری بر آثار علمی.

منابع

— بوردیو، پی‌یر (۱۴۰۲). تمایز؛ نقد اجتماعی قضاوت‌های ذهنی. ترجمه حسن پاشیانیان، تهران: ثالث.

- جمشیدی ها، غلامرضا و پرستش، شهرام (۱۳۸۶). دیالکتیک منش و میدان در نظریه عمل پی‌یر بوردیو. نامه علوم اجتماعی، (۳۰)، ۱-۳۲.
- رسولی، بهروز، نبی‌مبیدی، مرتضی، مختاری، حمیدرضا، نبوی، مجید، نظری، مریم، علی‌دوستی، سیروس (۱۳۹۹). مفهوم‌سازی سایه نویسی: نگاهی به بدرفتاری‌های علمی در بافت آموزش عالی ایران. تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی، (۵۴)، ۴-۱۳-۳۶.
- طاهری، خدیجه، رضایی، سعید و معینی، محمد (۱۳۹۸). مطالعه‌ای جامعه‌شناختی درباره بازار پایان‌نامه‌نویسی در ایران. پژوهش‌نامه آموزش عالی، ۱۰ (۴)، ۱۱۵-۱۴۰.
- علی‌نیا، محمد و شریفی، نسرین. (۱۴۰۰). نگاهی مردم‌نگاری به تجربه پایان‌نامه‌نویسان در تهران: بازاری شدن دانش و حذف نمادین نویسنده. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱۷ (۲)، ۵۹-۸۳.
- کاظمی، عباس (۱۳۹۵). پرولتاریای دانشگاهی در ایران. مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۰ مرداد.
- کاظمی، عباس و اصغری، زهرا (۱۳۹۸). نگاهی به پدیده پایان‌نامه نویسی در ایران: سیاست‌گذاری‌ها و زمینه‌های امکان. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، (۲۵)، ۴-۱-۲۲.
- کلاته‌ساداتی، احمد، صادقیه، سارا و باقری‌لنکرانی، کامران (۱۴۰۳). مطالعه‌ای کیفی بر موضوع «عدالت» در آموزش پزشکی در ایران. جامعه‌شناسی کاربردی، (۹۳)، ۱-۳۱-۵۲.
- گلستانی، مجتبی (۱۳۹۶). بازخوانی نظریه میشل فوکو درباره مرگ و کارکرد مؤلف و نسبت آن با سرقت ادبی، فصلنامه کیمیای هنر، (۲۳)، ۶-۵۷-۶۸.
- محمدی فردین، خالق پناه کمال، نوغانی دخت بهمنی، محسن و کرمانی، مهدی (۱۳۹۸). تکوین تکثر تمایز در میدان، عادت‌واره و سرمایه: صورت‌بندی نظریه توسعه از دیدگاه بوردیو. توسعه اجتماعی، (۱۳)، ۴-۵۵-۹۰.
- همتی، رضا و بهارلویی، مریم (۱۴۰۴). تحلیل کیفی تجارب دانشجویان از برون‌سپاری پایان‌نامه. فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، (۱۶)، ۱-۲۶۵-۳۰۶.
- همتی، رضا و بهارلویی، مریم (۱۴۰۴). عصیان علیه دانشگاه: تحلیل کیفی تجربه سایه‌نویسی پایان‌نامه در ایران. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی، (۱۴)، ۲-۲۳-۴۶.
- صالح‌آبادی، زهرا، سیدزاده‌ثانی، سیدمهدی و جوان‌جعفری‌بجنوردی، عبدالرضا (۱۴۰۱). بررسی تطبیقی سایه‌نویسی در حقوق کیفری ایران و ایالات متحده آمریکا. حقوق تطبیقی، (۱۸)، ۲-۳۷-۶۲.
- صالح‌آبادی، زهرا، سیدزاده‌ثانی، سیدمهدی و جوان‌جعفری‌بجنوردی، عبدالرضا (۱۴۰۱). بازشناسی سایه‌نویسی از سرقت علمی: مفهوم، انواع و رویکرد قانون. پژوهش‌نامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، (۱۲)، ۷۵-۵۹-۱.
- خبرگزاری تسنیم. (۱۳۹۵، ۵ خرداد). خرید پایان‌نامه فقط در چند دقیقه. بازیابی از <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395/03/05/1083836>
- مشرق‌نیوز. (۱۳۹۷، ۵ خرداد). گزارشی از فروش مدرک تحصیلی در خیابان انقلاب. بازیابی از <https://www.mashregnews.ir/news/858880/>
- شکرآمیز، آمینه. (۱۴۰۰). «دکترهایی» که در انقلاب پایان‌نامه می‌فروشند. پایگاه خبری انصاف‌نیوز. بازیابی از <https://ensafnews.com/312927/>
- خبرگزاری مهر. (۱۴۰۳، ۱ بهمن). پژوهش‌های زیرزمینی به ایمیل اساتید رسید؛ مقاله بنویس ۲۰۰

<https://www.mehrnews.com/news/6351344/> از/بازیابی میلیون تومان بگیر.

- Brahmanandam, S. (2020). Ghostwriting and the invisible academic labour in South Asia. *Journal of Contemporary Asia*, 50(2), 264–281.
- Charmaz, K. (2014). *Constructing Grounded Theory*. Sage.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative Inquiry and Research Design*. Sage.
- Clarke, R., & Lancaster, T. (2006). Eliminating the successor to plagiarism? Identifying the usage of contract cheating sites. *Proceedings of the 2nd International Plagiarism: Prevention, Practice and Policy Conference*, Newcastle, UK.
- Flaherty, D. K. (2013). Ghost- and guest-authored pharmaceutical industry-sponsored studies: Abuse of academic integrity, the peer review system, and public trust. *Annals of Pharmacotherapy*, 47(7–8), 937–946.
- Healy, D., & Cattell, D. (2003). Interface between authorship, industry and science in the domain of therapeutics. *The British Journal of Psychiatry*, 183, 22–27.
- Kazemi, A. V., & Dehnavi, A. D. (2017). The new academic proletariat in Iran. *Critique*, 45(1–2), 141–158.
- Sykes, G. M., & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664–670.
- Zimring, F. E., & Hawkins, G. J. (1973). *Deterrence: The legal threat in crime control*. University of Chicago Press.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1969). The prediction of behavior intentions in a choice situation. *Journal of Experimental Psychology*, 5(4), 400–416.
- Bandura, A. (1963). *Social learning and personality development*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Cornish, D., & Clarke, R. (1986). *The reasoning criminal: Rational choice perspectives on offending*. Springer-Verlag.
- Fletcher, J. (1966). *Situational ethics*. Westminster Press.
- Lacasse, J. R., & Leo, J. (2010). Why does academic medicine allow ghostwriting: A prescription for reform. *Society*, 47(5), 398–402.
- Lancaster, T., & Clarke, R. (2016). Contract cheating: The outsourcing of assessed student work. In T. Bretag (Ed.), *Handbook of academic integrity* (pp. 639–654). Springer.
- Maddi, A., & Teixeira Da Silva, J. (2025, April 8). Beyond authorship: Analyzing contributions in PLOS ONE and the challenges of appropriate attribution. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2504.06314>
- Panter, M. (2025, March 20). Ghost Authorship. *AJE Blog*. <https://blog.aje>.

- com/en/ghost-authorship
- Porter, S. J., & McIntosh, L. D. (2024, January 8). Identifying Fabricated Networks within Authorship-for-Sale Enterprises. arXiv.
 - Rose, S. L., Bosch, R. J., & Schmidt, C. (2008). Ghost authorship in industry-initiated randomized clinical trials. *PLOS Medicine*, 5(1), e19.
 - Sismondo, S. (2007). Ghost management: How much of the medical literature is shaped behind the scenes by the pharmaceutical industry? *PLoS Medicine*, 4(9), e286.
 - Stretton, J. (2014). Systematic review of ghostwriting prevalence in biomedical literature. *Medical Writing*, 23(1), 25–31.
 - Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research*. Sage.
 - Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Grounded Theory Methodology*.

References in Persian

- Alinia, Mohammad, & Sharifi, Nasrin. (2021). An ethnographic look at the experiences of thesis writers in Tehran: The commodification of knowledge and the symbolic exclusion of the author. *Cultural and Communication Studies*, 17(2), 59–83.
- Bourdieu, Pierre. (2023). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (Translated by Hassan Pavoshian). Tehran: Sales.
- Golestani, Mojtaba. (2017). A reconsideration of Michel Foucault's theory of the death and function of the author and its relation to plagiarism. *Kimia-ye Honar Quarterly*, 6(23), 57–68.
- Hemmati, Reza, & Baharlouei, Maryam. (2025). A qualitative analysis of students' experiences of thesis outsourcing. *Iranian Journal of Social Issues*, 16(1), 265–306.
- Hemmati, Reza, & Baharlouei, Maryam. (2025). Rebellion against the university: A qualitative analysis of the experience of ghostwriting theses in Iran. *Strategic Research on Social Problems*, 14(2), 23–46.
- Jamsheediha, Gholamreza, & Parastesh, Shahram. (2007). The dialectic of habitus and field in Pierre Bourdieu's theory of practice. *Social Sciences Letter*, (30), 1–32.
- Kazemi, Abbas. (2016, July 31). The academic proletariat in Iran. Center for the Great Islamic Encyclopedia. Retrieved from <https://www.cgie.org.ir/fa/news/130333>
- Kazemi, Abbas, & Asghari, Zahra. (2019). An examination of the phenomenon of thesis writing in Iran: Policies and conditions of possibility. *Research and Planning in Higher Education*, 25(4), 1–22.
- Kalateh Sadati, Ahmad, Sadeghieh, Sara, & Bagheri Lankarani, Kamran.

- (2024). A qualitative study on the concept of “justice” in medical education in Iran. *Applied Sociology*, 93(1), 31–52.
- Mohammadi Fardin, Khalegh Panah Kamal, Noughani Dokht Bahmani, Mohsen, & Kermani, Mehdi. (2019). The formation of plural distinctions in field, habitus, and capital: The theoretical formulation of development from Bourdieu’s perspective. *Social Development*, 13(4), 55–90.
 - Rasouli, Behrouz, Nabi Meybodi, Morteza, Mokhtari, Hamidreza, Nabavi, Majid, Nazari, Maryam, & Alidoušti, Sirius. (2020). Conceptualizing ghostwriting: A look at scientific misconduct in the context of Iranian higher education. *Academic Librarianship and Information Research*, 54(4), 13–36.
 - Salehabadi, Zahra, Seyedzadeh Sani, Seyed Mehdi, & Javan Jafari Bojnordi, Abdolreza. (2022). Comparative study of ghostwriting in Iranian and United States criminal law. *Comparative Law*, 18(2), 37–62.
 - Salehabadi, Zahra, Seyedzadeh Sani, Seyed Mehdi, & Javan Jafari Bojnordi, Abdolreza. (2022). Reconsidering ghostwriting as distinct from plagiarism: Concept, types, and legal approaches. *Library and Information Research Journal*, 12(1), 59–75.
 - Taheri, Khadijeh, Rezaei, Saeid, & Moeini, Mohammad. (2019). A sociological study of the thesis market in Iran. *Journal of Higher Education Studies*, 10(4), 115–140.
 - Tasnim News Agency. (2016, May 25). Buying a thesis in just a few minutes. Retrieved from <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395/03/05/1083836>
 - Mehr News Agency. (2025, January 20). Underground research reaches professors’ emails; write an article and receive 200 million tomans. Retrieved from <https://www.mehrnews.com/news/6351344>
 - Mashregh News. (2018, May 26). A report on the sale of academic degrees on Enghelab Street. Retrieved from <https://www.mashreghnews.ir/news/858880>
 - Shokramiz, Amineh. (2021). “Doctors” who sell theses on Enghelab Street. *Ensaf News*. Retrieved from <https://ensafnews.com/312927/>

[DOI: 10.61882/jspi.17.1.247]

[DOR: 20.1001.1.24766933.1405.17.1.7.8]

[Downloaded from jspi.khu.ac.ir on 2026-05-22]